

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НАВКОЛИШНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ (ISO 14001)

- 1. Склад і опис елементів ISO 14001, основні вказівки щодо їхнього застосування*
- 2. Зобов'язання й екологічна політика*
- 3. Планування Екологічні аспекти*
- 4. Впровадження і функціонування*
- 5. Контроль і коригувальні дії*
- 6. Аналіз з боку керівництва*

1. Склад і опис елементів ISO 14001, основні вказівки щодо їхнього застосування

Ключовим поняттям серії ISO 14000 є поняття системи екологічного менеджменту в організації (підприємстві чи компанії). Тому центральним документом стандарту вважаються ISO 14001 - "Специфікації і посібник з використання систем екологічного менеджменту". На відміну від інших документів, усі його вимоги є "аудитованими" - передбачається, що відповідність чи невідповідність їм конкретної організації може бути встановлена з високим ступенем вірогідності. Саме відповідність стандарту ISO 14001 і є предметом формальної сертифікації.

Загальні вимоги

Організації необхідно створити систему управління навколишнім середовищем, вимоги до якої приведені у розділі 4, і забезпечити її функціонування.

Модель системи управління навколишнім середовищем (УНС) визначає взаємозв'язок пріоритетів у досягненні розумного екологічного управління в межах чинного природоохоронного законодавства України з постійним удосконалюванням заходів щодо зменшення впливу на нього (рис. 4.1).

Розглянемо структуру й особливості вимог, викладених в основному розділі стандарту ISO 14001. Для того, щоб відобразити прийнятну структуру документа, номери, назви розділів і витяги зі стандарту виділені курсивом.

2. Зобов'язання й екологічна політика

Вище керівництво повинне визначити екологічну політику і забезпечити, щоб вона:

- а) відповідала характеру, сфері і величині впливу на довкілля діяльності, продукції чи послуг організації;
- б) включала заходи щодо постійного удосконалювання і запобігання забруднення;
- в) містила зобов'язання по дотриманню вимог відповідного законодавства й інших вимог щодо навколишнього середовища, прийнятих організацією;
- г) передбачала наявність організаційної структури по визначенню і перегляду екологічних цілей і задач;
- д) була документально оформлена і відома всім працівникам, здійснювалася і мала ресурсну підтримку;
- є) була доведена до відома громадськості.

Менеджмент зобов'язання - ключ до успішної екологічної менеджмент-системи. Менеджмент визначає необхідні ресурси для впровадження ISO 14001 відповідного EMS. Менеджери, що залучаються, необхідні для стратегічного планування, встановлення напрямку й основи системи. При залученні менеджменту важливо тримати його стягуваним у статус програми. Це дозволяє підняти екологічні аспекти на більш високий рівень, покращити взаємозв'язок між різними рівнями організації. У цьому випадку розглядаються цілі і результати, визначаються напрямки, що вимагають критичних ресурсів і оцінки стану ресурсів.

Результати менеджменту зобов'язання можуть бути продемонстровані у вигляді екологічної доповіді як частини щомісячних операційних зборів. Цей захід інформує про екологічну політику організації весь ключовий персонал. Потрібно пам'ятати, що всі дії і функції, що мають екологічний ефект, повинні бути представлені на зборах. Зовнішні аудитори можуть легко переглянути сайт організації. Такий тип інформування широко використовується для стратегічного планування.

Політика має бути спрямована на запобігання забруднення і довгостроковий розвиток. Вона також припускає: навчання, запобігання нещасних випадків, оцінку впливу нового процесу, менеджмент сировини. Менеджмент визначає комплексність EMS.

3. Планування Екологічні аспекти

Організації слід розробити і підтримувати в робочому стані методику (и) визначення екологічних аспектів своєї діяльності, продукції чи послуг, які вона може контролювати і регулювати з метою встановлення тих аспектів, що мають чи можуть мати значний вплив на довкілля. Організації необхідно забезпечити вираховування найбільш значних аспектів при визначенні її екологічних цілей. Організація повинна постійно поповнювати цю інформацію.

Законодавчі й інші вимоги

Організація повинна розробити і підтримувати в робочому стані методику визначення законодавчих та інших вимог до екологічних аспектів її діяльності, продукції чи послуг, які вона зобов'язана виконувати а також забезпечити одержання необхідної інформації.

Цілі і задачі.

Організації треба визначити і документувати екологічні цілі і задачі на відповідних ієрархічних і функціональних рівнях її структури.

При визначенні і перегляді цілей організація повинна враховувати законодавчі й інші вимоги, істотні екологічні аспекти, технологічні параметри і фінансові, функціональні і господарські потреби, а також думки зацікавлених сторін.

Цілі і задачі повинні бути погоджені з екологічною політикою, включаючи зобов'язання по запобіганню забруднень.

Програма(и) управління навколишнім середовищем

Організації необхідно розробити і підтримувати в робочому стані програму досягнення цілей і задач, що включає:

а) визначення і розподіл відповідальності за досягнення цілей і задач на кожному відповідному ієрархічному і функціональному рівні організації;

б) кошти і періоди часу (терміни), необхідні для досягнення цих цілей.

Якщо якийсь проект стосується нових розробок, нової чи видозміненої діяльності, продукції чи послуг, програма має бути доповнена в необхідних місцях, щоб забезпечити виконання вимог системи управління навколишнім середовищем у таких проектах.

Цей розділ надає інформацію за другим принципом ISO 14001 EMS. Планування включає визначення екологічних ефектів, створення законодавчого реєстра і встановлення цілей, а також створення програми управління навколишнім середовищем.

Цілі і задачі.

ISO 14001 застосовує стратегічне планування. Положення політики, що передбачають зобов'язання компанії з різних екологічних напрямків, повинні спиратися на цілі і задачі, метою яких є їхнє здійснення.

Для кожного принципу політики повинна бути визначена мета. Стандарт направляє компанію, що має історично сформоване проактивне мислення, до проактивних дій. Це ті дії чи програма, що втілює положення політики. Це також спосіб реалізації деяких економічних вигод екологічних проактивностей.

Цілі повинні просуватися вимогами EMAS і екологічними ефектами. Щороку вони повинні переоцінюватися або встановлюватися нові.

4. Впровадження і функціонування

Організаційна структура і відповідальність

Функції, відповідальність і повноваження повинні бути визначені, документально оформлені і доведені до посадових осіб з метою сприяння ефективному управлінню навколишнім середовищем.

Апарат управління має забезпечувати потреби в ресурсах для впровадження і функціонування системи управління довкіллям. Поняття "ресурси" включає людські ресурси, тобто кваліфікований персонал, технології і фінансові ресурси.

Вище керівництво організації повинне призначити свого спеціального представника, який би незалежно від інших обов'язків, виконував визначені функції, ніс відповідальність і мав повноваження для:

а) забезпечення розробки, впровадження і підтримки в робочому стані системи управління навколишнім середовищем відповідно до вимог чинного стандарту;

б) звітності перед вищим керівництвом про функціонування системи управління навколишнім середовищем, що створювало б основу для її аналізу, оцінювання й удосконалювання.

Підготовка, поінформованість і компетентність.

Організації слід визначити потреби в підготовці персоналу. Вона повинна вимагати, щоб весь персонал, чия робота може мати значний вплив на довкілля, одержав відповідну підготовку.

Вона повинна розробити і підтримувати в робочому стані методики ознайомлення її працівників або членів на усіх відповідних ієрархічних і функціональних рівнях з:

а) важливістю відповідності їхньої роботи екологічній політиці, методикам, а також іншим вимогам системи управління навколишнім середовищем;

б) впливом їхньої роботи (наявної чи потенційної) на стан довкілля, а також з вигодами від удосконалювання роботи персоналу;

в) їхніми функціями, обов'язками і відповідальністю щодо досягнення відповідності екологічній політиці і методикам, а також з іншими вимогами системи управління навколишнім середовищем, включаючи вимоги щодо готовності до аварійних ситуацій і реагування на них;

г) можливими наслідками відхилення від вимог спеціальних робочих методик.

Персонал, що виконує завдання, пов'язані із значним впливом на довкілля, має бути компетентним за рахунок відповідного навчання, підготовки і/чи практичних занять.

Зв'язки.

Відповідно до екологічних аспектів і вимог системи управління навколишнім середовищем організації необхідно розробити і підтримувати в робочому стані методики з:

а) забезпечення зв'язку і координації внутрішніх взаємодій між різними ієрархічними і функціональними рівнями організації;

б) реєстрації отриманих повідомлень і запитів від зовнішніх зацікавлених сторін і надання відповідних відповідей на них.

Організація повинна відносити процеси підтримки зовнішніх зв'язків до своїх істотних екологічних аспектів.

Документація системи управління навколишнім середовищем. Організації слід створити і підтримувати в робочому стані (на паперових, електронних чи інших носіях) необхідну документацію й інформацію, призначену для:

- регламентації найбільш істотних елементів системи управління навколишнім середовищем і їхніми взаємодіями;
- забезпечення управління відповідною документацією.

Управління документацією.

Організації слід розробити і підтримувати в робочому стані методики управління всіма документами, передбаченими чинним стандартом, щоб забезпечити:

а) встановлення їхнього місцезнаходження;

б) їхню періодичну перевірку, аналіз, перегляд (при необхідності), підтвердження їхньої достатності уповноваженими особами;

в) наявність видань відповідних документів на всіх ділянках, де проводяться роботи, необхідні для ефективного функціонування системи управління навколишнім середовищем;

г) оперативне скасування документів, що втратили актуальність, вилучення їх із усіх місць тиражування і використання чи попередження іншим чином їхнього непередбаченого використання;

д) належну ідентифікацію скасованих документів, що зберігаються з юридичних причин чи для інформації.

Документація повинна легко читатися, бути датованою (із вказівкою дати перегляду), легко ідентифікуватися, зберігатися належним чином протягом установаженого терміну. Повинні бути розроблені і підтримуватися в робочому стані методики, а також визначені обов'язки персоналу по розробці і модифікації різних типів документів.

Управління роботами.

Організації варто визначити ті види діяльності і роботи, що зв'язані з урахуванням екологічних аспектів в процесі здійснення її політики, досягнення цілей і задач. Організація повинна планувати ці роботи, залучаючи необхідні ресурси, щоб забезпечити їхнє здійснення відповідно до встановлених умов за допомогою:

а) розробки і підтримки в робочому стані документально оформлених методик для ситуацій, де їхня відсутність могла б привести до відхилень від екологічної політики, цілей і задач;

б) застосування в методиках операційних критеріїв;

в) розробки і підтримки в робочому стані методик, пов'язаних з істотними екологічними аспектами покупної продукції й одержуваних послуг, а також ознайомлення постачальників і підрядчик з відповідними методиками і вимогами..

Готовність до аварійних ситуацій і реагування на них.

Організації треба розробити і підтримувати в робочому стані методики ідентифікації можливих нещасних випадків, аварійних ситуацій і схеми реагування на них, а також методик запобігання і зменшення впливів на навколишнє середовище, що можуть бути пов'язані з цими випадками і ситуаціями.

Організація повинна перевіряти і переглядати, при необхідності, свою готовність до аварійних ситуацій і встановлені схеми реагування, особливо після того, як мали місце нещасні випадки чи аварійні ситуації.

Організація повинна також періодично перевіряти такі методики, якщо це практично можливо і доцільно.

Секція впровадження і функціонування стандарту включає 7 підпунктів, кожний з яких є основним елементом ефективного EMS.

Підготовка, поінформованість і компетентність.

Вивчення стандартів ISO 14001 повинно бути адресоване внутрішнім аудиторам і персоналу, робота якого зв'язана з екологічним здоров'ям і безпекою, а також тим працівникам, чії дії і відповідальність прямо впливають на екологічну ситуацію. Навчання може проходити у вигляді щомісячних зборів, неформальних дискусій працівників. Можуть бути розроблені більш детальні курси для ключового операційного персоналу і менеджерів. Тип і складність навчання залежить від оцінки потреб.

Інформація про аудит за стандартами ISO має бути відображена на сайті підприємства. Це всі повинно бути доступно зовнішньому аудитору і представлене на сайті.

Навчальні програми мають бути добре задокументовані. Опис курсу повинен містити план курсу, цілі, учасників і тип документації. Ця документація може включати, наприклад: тести учасників (як міру - 80%). Важливо запам'ятати, що стандарт вимагає не простого навчання, а і компетенцію.

Зв'язки.

Спілкування підрозділяється на зв'язок з персоналом (внутрішнє) і зв'язок із суспільством (зовнішнє). Для обох визначена процедура. Для внутрішнього зв'язку процедура повинна визначатися як політика, цілі і специфічні екологічні ефекти сайту пов'язані. Точно також процедура зовнішнього зв'язку повинна визначати, хто і як має зв'язок, хто складає реєстр для EMS інформації тощо. Процедура повинна визначити, до чийх функціональних обов'язків це належить і що має бути відбите в доповіді.

Стандарт вимагає зв'язку з усіма акціонерами. Відкриття ліній зв'язку сприяє росту в діалозі з громадськістю термінової відповідальності.

Документація системи управління довкіллям.

Управління документацією.

Система документації і її номенклатура повинна бути ясно описана для аудиторської команди під час огляду чи відкритих зборів. Керівництво дає основу для EMS. Воно повинно містити секції, що враховують усі секції ISO 14001. Таким чином, керівництво - карта для персоналу й аудиторів. Це особливо важливо, якщо спостерігаються рухи у персоналі. Якщо керівництво скомбіноване з ЕМ, воно повинно відображати екологічні аспекти. Це дозволяє аудиторам сфокусуватися тільки на процедурах, пов'язаних з екологією.

Керівництво пов'язане з багатьма документами. Вони включають операційні процедури, плани, доповіді, записи.

Документаційний контроль.

Контроль документації необхідний для успішного управління ISO і регулярних вимог. Наприклад, при системі контролю за документацією може бути встановлена процедура контролю за небезпечними відходами. Ця процедура являтиме собою маніфест, який потрібно підтримувати. У системі контролю може бути встановлений контрольований файл на визначений період.

Легко побачити, що формальне створення документа, модифікація й утримуюча програма можуть поліпшити документацію записів і процедур. Потрібно знати, що зберегти, а що не є важливим. Маючи фахівців з контролю документації, фахівців-екологів, можна домогтися балансу регуляторів і потреб бізнесу.

Операційний контроль.

Операційний контроль, створений для контролю екологічних аспектів з метою мінімізації чи висвітлення впливів. Це може бути як механічний пристрій, так і операційна процедура. Операційні процедури для ключових аспектів операцій сайту, що можуть мати екологічні ефекти, є критичними. Багато компаній уже мають визначену форму письмових процедур для такої діяльності як положення про відходи чи устаткування для контролю за викидами в атмосферу.

5. Контроль і коригувальні дії

Моніторинг і виміри.

Організації слід розробити і підтримувати в робочому стані документально оформлені методики регулярного моніторингу і виміру основних параметрів процесів і робіт, що мають істотний вплив на довкілля. Сюди має також входити запис отриманої інформації на електронних чи інших носіях і оперативний контроль, погоджений з екологічними цілями і задачами організації.

Контрольна апаратура повинна бути відкалібрована і підтримуватися в робочому стані, а дані цих спостережень повинні зберігатися відповідно до методик організації.

Організація повинна розробити і підтримувати в робочому стані документально оформлені методики періодичного оцінювання відповідності екологічних характеристик чинним законодавчим і нормативним актам по навколишньому середовищу.

Невідповідність, корегуючі і попереджувальні дії.

Організації необхідно розробити і підтримувати в робочому стані методики визначення відповідальності і повноважень для проведення розслідування у випадку невідповідності, для вживання заходів по зм'якшенню наслідків шкідливих впливів на навколишнє середовище, а також для підготовки і здійснення коригувальних і попереджувальних дій.

Будь-яка коригувальна чи попереджувальна дія, виконана з метою усунення причин наявних чи потенційних невідповідностей, повинна відповідати важливості проблем і ступенем впливу на довкілля.

Організація повинна документувати будь-які зміни в методиках, доцільність яких встановлена при здійсненні коригувальних чи попереджувальних дій, і упроваджувати відповідні процедури.

Інформаційні документи.

Організації слід розробити і підтримувати в робочому стані методики ідентифікації, збереження, поширення і використання інформаційних документів (протоколів, записів), що стосуються навколишнього середовища. До цих інформаційних документів належать також дані по підготовці і результатам аудитів чи інших перевірок.

Інформаційні документи, що стосуються довкілля, повинні бути чіткими, давати можливість ідентифікувати продукцію чи послуги і прослідкувати діяльність за їх виготовленням. Вони повинні зберігатися таким чином, щоб була забезпечена їхня захищеність від ушкодження.

Аудит системи управління навколишнім середовищем.

Організації варто розробити і підтримувати в робочому стані програму і методики для періодичного здійснення аудитів управління навколишнім середовищем, щоб:

а) визначити:

- чи відповідає система управління навколишнім середовищем установленим вимогам, включаючи вимоги чинного стандарту;
 - чи була вона впроваджена належним чином і чи підтримується вона в робочому стані;
- б) забезпечити керівництво організації інформацією про результати аудитів.

Програма чи конкретний план організації по здійсненню аудиту, повинна ґрунтуватися на визнанні важливості наявної діяльності управління довкіллям, а також на результатах попередніх аудиторських перевірок.

Для забезпечення всебічності аудиту робочі методики мають охоплювати мету і сферу застосування аудиту, його періодичність і методологію, вимоги до здійснення і надання результатів, а також відповідальність за їхнє дотримання.

У цьому розділі обговорюються деякі компоненти моніторингу і програм виміру. Сюди входять трендінг даних, статистичний процес контролю і калібрування.

Трендінг.

Концепція трендінгу чи визначення того, що ви хочете контролювати, є важливим елементом моніторингу. Першим кроком його здійснення є встановлення певних параметрів виміру. Це загальна практика для таких аспектів, як наприклад зниження відходів чи рециркуляція води.

SPC - статистичний процес контролю.

SPC - один з методів, використовуваних промисловістю для регуляторів. В таких критичних системах, як устаткування по зниженню викидів в атмосферу, метод SPC зменшує параметри та обсяг моніторингу водночас, не знижуючи його якості. У багатьох випадках це потребує додаткової освіти персоналу агенції, але допоможе зберегти кошти в майбутньому.

Калібрування.

Головна ідея калібрування полягає в інтеграції екологічного контролю з наявними можливими ресурсами. Багато сайтів вже мають задокументовані процедури калібрування у виробничій сфері, і вони можуть бути легко адаптовані персоналом до потрібних операцій з екологічного контролю устаткування. Гарна програма калібрування вимагає спеціальної підготовки персоналу. Завдяки комп'ютерно-інформаційній базі даних, вимоги калібрування можуть бути автоматично спрямовані у відповідний орган.

Аудит системи управління навколишнім середовищем.

Для проведення аудиту існує певна процедура. По перше, необхідно визначити причини невідповідності. По друге - запропонувати систему коригуючих заходів. По між цими двома ланками аудиту важливою процедурою є визначення відповідальних за порушення екологічних нормативів. Окрім того в деяких випадках процедуру контролю доцільно доповнити зворотним зв'язком - звітом про успішність впроваджених заходів.

Незалежні фахівці з аудиту повинні бути затверджені формально і мати дозвіл на його проведення. Затвердження відбувається на підставі кваліфікації аудитора.

6. Аналіз з боку керівництва

Вище керівництво організації має з установленою періодичністю проводити аналіз системи управління для підтвердження і гарантування того, що воно залишається придатною, адекватною й ефективною. Процес аналізу з боку керівництва повинний передбачати перевірку системи і збір необхідної інформації, що давала би можливість керівництву проводити відповідне оцінювання. Процедури аналізу і його результатів повинні бути задокументовані.

Аналіз з боку керівництва має враховувати можливі зміни політики, цілей і інших елементів системи управління довкіллям, а також результати її аудитів, і зобов'язань з постійного удосконалювання.

Довгостроковий розвиток: що він означає насправді?

Довгостроковий розвиток досить важливий в контексті екологічної менеджмент системи відповідно до ISO 14001. Довгостроковий розвиток - процес, що відбувається на оперативному рівні організації - на рівні працівників, що формують, чистять, збирають, фарбують і ремонтують частини чи змішують хімікати і сировину для створення нового

продукту. Це також і ті люди, що поліпшують умови роботи працівників, опікуються їх соціальним захистом та екологією довкілля.

До обов'язку кожного керівника входить вміння таким чином впливати на кожного працівника своєї організації, щоб останній усвідомлював свою відповідальність за навколишнє середовище і робив все для того, щоб не допускати негативних ситуацій.

EMS-аудити навколишнього середовища допомагають визначити потенційні ситуації засновані на точних і об'єктивних відкриттях і рекомендаціях, додаткових факторах. Ці менеджмент-інструменти працюють за умови кваліфікованого користування ними і дають можливість регулювати екологічну поведінку персоналу організації, забезпечуючи тим самим її довготривалий розвиток.

ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ АУДИТУ

1. *Формування поняття і значення екологічного аудиту*
2. *Визначення екологічного аудиту*
3. *Особливості екологічного аудиту*
4. *Статус екологічного аудиту*
5. *Значення екологічного аудиту на сучасному етапі реформування економіки*

1. Формування поняття і значення екологічного аудиту

Для України поняття "екологічний аудит" є новим, тоді як у розвинених державах світу воно відоме вже упродовж 20-30 років. З початку 70-х років компанії країн Західної Європи і Північної Америки притягуються до юридичної відповідальності за заподіяну ними шкоду навколишньому середовищу. Пов'язані з цим значні фінансові (екологічні) збитки примусили їх зайнятися оцінюванням відповідності своєї діяльності нормам екологічного законодавства. За деякими ознаками таке оцінювання формально відповідало фінансовому аудиту, тому дістало назву *екологічного аудиту* [12].

До середини 80-х років екологічний аудит сформувався як функція або напрямок внутрішнього (корпоративного) управління для посилення контролю за діяльністю підприємств. Цей напрямок, або функція, загального управління (екологічний аудит) був прийнятий і введений Міжнародною торговою палатою і включав також оцінку відповідності стратегії діяльності компанії (корпорації) нормам екологічного законодавства.

Екологічний аудит набув великого поширення в промислово розвинених країнах - Канаді, Великобританії, Нідерландах, США, Швеції, країнах ЄС. Серед перших розробників власних програм екологічного аудиту були компанії US Steel, Allied Chemical та Occidental Petroleum.

У 1984 р. Національне агентство з охорони навколишнього середовища США розробило концепцію екологічного аудитування для федеральних агентств. Біля 40 різних федеральних агентств до 1987 р. розробили власні програми екоаудиту.

Екологічне аудитування стало окремим видом аудиторської діяльності у разі придбання або передачі нерухомого майна і проводиться практично при укладанні всіх угод купівлі-продажу нерухомості (Real Estate Assessment, Properly Transfer Audii).

Екологічний аудит, який відіграє важливу роль в регулюванні конфліктів між Національним агентством і охорони навколишнього середовища США і компаніями — порушниками екологічного законодавства, проводиться обов'язково, якщо причиною правопорушення є відсутність екологічної програми на підприємстві або неадекватність її екологічним вимогам. При регулюванні позовів проти тих, хто повторно порушує природоохоронне законодавство, або проти постійних порушників застосовуються обов'язкові програми екологічного аудиту.

Великого поширення набув спеціалізований екологічний аудит (інвестиційний аудит, енергетичний аудит, оцінювання безпеки продукту, що виробляється, оцінювання страхових ризиків тощо).

У 1990 р. комерційні банки в деяких промислово розвинених країнах почали використовувати екологічний аудит з метою мінімізації ризиків неплатежів по кредитах. Ці ризики зумовлені недоліками в природоохоронній діяльності підприємств-позивачів. В останні роки екологічний аудит застосовується міжнародними банками розвитку як інструмент управління з оцінюванням минулої і поточної природоохоронної діяльності компаній і структур, що фінансуються ними (дод. 3).

У США та інших країнах екологічний аудит в понятійному плані стає не тільки перевіркою стану підприємств на предмет відповідності вимогам природоохоронного законодавства, але і основою для розроблення заходів щодо запобігання можливим його порушенням. Відтак, екоаудит перетворюється з бюрократичного інструменту контролю за

додержанням закону на економіко-правовий механізм стимулювання природоохоронної діяльності підприємств.

В Україні, починаючи з 1995 р. по такому шляху пішли Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки (нині Міністерство екології і природних ресурсів) і незалежний Міжнародний фонд Дніпра, які за допомогою (методологічною та фінансовою) Уряду Канади, що надавалася через Центр досліджень міжнародного розвитку в місті Оттаві, почали запроваджувати екологічний аудит. В результаті була відпрацьована на різних галузевих підприємствах-представниках комплексна методологія проведення екологічного аудиту і рекомендованих ним стимулюючих не капіталомістких заходів щодо поліпшення екологічних характеристик з економічним ефектом.

Отже, в понятійному відношенні екологічний аудит можна класифікувати як чисто **природоохоронний**, що має прямі природоохоронні цілі, і **спеціалізований** багатоцільовий із захисту корпоративних інтересів, інтересів інвесторів, кредиторів, страхувальників, власників нерухомого майна. За своєю суттю це поняття ринкове і підприємницьке. Воно невід'ємне від таких понять, як конкурентоспроможність, екологічне підприємництво, інвестиційні ризики. У міжнародній практиці це поняття вже реалізоване в механізми діяльності зі своєю законодавчою, нормативно-методичною і навчальною базою, організаційною інфраструктурою і кваліфікованими екоаудиторами. В Україні ще тільки починається усвідомлення того, що екоаудит є необхідною за міжнародними стандартами передінвестиційною стадією оцінки ризиків, обов'язковою процедурою визначення вартості підприємств, що приватизуються, маркетингових досліджень конкурентоспроможності продукції, найефективнішим інструментом погодження загальнодержавних і місцевих інтересів екологічної безпеки. Врешті-решт, це один з найефективніших засобів залучення громадськості до розв'язання проблем екологічно безпечного життя, екологічно чистої продукції. Ринок диктує попит на екологічний аудит.

2. Визначення екологічного аудиту

Незважаючи на значний досвід еколого-аудиторської діяльності, офіційне визначення має тільки аудит в галузі охорони навколишнього природного середовища. Мається на увазі визначення екологічного аудиту в українському ДСТУ ISO 14010—97: *"Документально оформлений систематичний процес перевірки, який включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів аудиту для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім середовищем та інформації з цих питань критеріям аудиту, а також який включає передачу результатів перевірки замовникові"*. Цей стандарт допускає участь аудитора в коригувальних діях замовника через надання рекомендацій, що витікають з висновків аудиторського звіту за домовленістю із замовником.

На практиці еколого-аудиторська діяльність може бути набагато ширше за стандартне визначення, залежно від намірів замовника щодо використання екоаудиту.

Рада Європейського Союзу ввела таке визначення екологічного аудиту: *це засіб управління, який надає систематичну, періодичну, об'єктивну й документовану оцінку системи управління та процесів, встановлених для охорони навколишнього середовища з метою:*

підвищення ефективності і полегшення контролю практики, що впливає на навколишнє середовище;

оцінки узгодженості діяльності компаній з екологічною політикою.

Міжнародна торгова палата визначає екоаудит як інструмент управління, що охоплює систематичну, документовану, періодичну та об'єктивну оцінку відповідності організаційної системи управління охороною навколишнього середовища, функціонування обладнання екологічним цілям, що передбачає підвищення контролю за практичною діяльністю в галузі охорони навколишнього середовища, а також оцінку відповідності виробництва екологічній політиці компанії, включаючи і відповідність нормативним вимогам.

У цілому, якщо стандартне визначення екоаудиту обмежується процесом перевірки, то інші визначення розширюють функції його як засобу або інструменту управління зі всіма додатковими зобов'язаннями, що виходять з цього.

Найближчими українськими термінологічними еквівалентами терміна "екологічний аудит" можна вважати такі терміни, як "екологічне обстеження", або "екологічне освідчення", або "екологічний огляд". Тобто екологічний аудит визначає діагноз "екологічного здоров'я" підприємства, спроможність його "технологічного організму", виробничих систем самоочищуватися і не забруднювати навколишнє середовище, виробляти екологічно чисту продукцію і бути привабливим для залучення інвестицій. Саме з такою метою західні компанії звертаються до екологічних аудиторів (юридичних або фізичних осіб), які можуть об'єктивно оцінити екологічний стан підприємства, визначити існуючі відхилення від норми, тобто від вимог чинного природоохоронного законодавства або міжнародних стандартів, та намітити заходи щодо приведення виробничої діяльності підприємства у відповідність з цими вимогами, а в кінцевому підсумку — підвищити котирування підприємства як на ринках продукції, так і на ринках інвестицій.

На думку авторів, що мають достатній досвід участі у впровадженні екологічного аудиту, **екологічний аудит — це інструмент управління, який ґрунтується на системному підході і за допомогою якого оцінюється екологічна ефективність управління підприємством з метою збереження навколишнього природного середовища і підтримки його конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості за рахунок екологічно чистого виробництва.**

У більш широкому філософському або світоглядному розумінні екологічний аудит - це засіб підвищення екологічної свідомості суб'єктів господарської діяльності і громадськості в цілому, що, в кінцевому підсумку, надає йому можливість зайняти провідне місце в механізмі екологізації виробництва і суспільства в цілому.

3. Особливості екологічного аудиту

Характерними особливостями екоаудиту є його незалежність, конфіденційність, об'єктивність, системність, компетентність, ліцензійність та відповідність цілям, які визначаються замовником при укладанні договору на проведення екоаудиту. Всі ці особливості стандартизуються як на міжнародному (ISO 14000), так і на державному (ДСТУ ISO 14000-97) рівнях.

Еколого-аудиторська діяльність може здійснюватися на рівні:

- державних установ;
- галузі (структурна) — оцінювання відповідності загальній екологічній політиці галузі;
- проблемна — аудит стану розв'язання конкретної екологічної проблеми галузі);
- території (регіону, місцевості);
- підприємства.

У практиці екологічного аудиту спостерігаються такі принципові особливості:

- підтримка екологічного аудиту і реагування на його результати з боку керівництва підприємства, галузі, спеціально уповноважених органів управління охороною навколишнього природного середовища як на центральному, так і на місцевому рівнях;
- незалежність функцій екологічного аудиту щодо перевірки діяльності у загальній та екологічній системах управління;
- незалежність провідного аудитора у формуванні аудиторської команди;
- незалежність висновків екологічного аудиту;
- визначеність і спланованість цілей, завдань, термінів, ресурсів та періодичності проведення екоаудиту;
- адекватність доказів і цілей аудиту;
- наявність системи і послідовності стандартних процедур (методології), що забезпечують системний, чіткий і ясний виклад результатів аудитування у висновках;
- наявність процедур проведення аудиту, які гарантують його якість і конфіденційність;
- презумція потенційної екологічної небезпеки господарської або іншої діяльності;
- відповідальність та професіоналізм аудиторів.

Екологічний аудит може бути **ініціативним (добровільним) та обов'язковим**. Причому обов'язковість буває багаторівневою (державною, корпоративною, регіональною). Конкретизація особливості вибору аудиту визначається Положенням про екологічний аудит

або іншими нормативними документами. Наприклад, екологічна оцінка підприємств, що приватизуються, та надання підприємствам державних субсидій з Державного екологічного фонду здійснюються на основі обов'язкового екоаудиту. В регіонах може бути введене обов'язкове екологічне аудитування при здійсненні купівлі-продажу нерухомості, в тому числі земельних ділянок. Для підприємств може бути обов'язковим оцінювання відповідності їх діяльності корпоративній екологічній політиці.

Ініціативний (добровільний) екоаудит проводиться виключно за рішенням замовника з проблем і цілей, які він сам визначає.

Залежно від того, хто ініціював проведення екологічного аудиту або хто організує систематичну еколого-аудиторську діяльність, екоаудит **можна** визначити як **внутрішній** (корпоративна група аудиторів) або **зовнішній** (незалежна команда професійних аудиторів).

Останнім часом характерним стало створення у великих компаніях власних програм проведення екологічних аудитів та спеціальних аудиторських підрозділів, які безпосередньо підпорядковані керівництву компанії.

4. Статус екологічного аудиту

У міжнародній практиці дедалі частіше *еколого-аудиторська діяльність спрямовується на надання допомоги владі у вишукуванні додаткових засобів для вивчення ризиків і забезпечення безпеки праці в промисловості, прискореного впровадження модернізованих засобів запобігання ризикам.*

Аналіз ризиків аварій, катастроф і зумовлених ними забруднень здійснюється з урахуванням експлуатаційних вимог і зводиться до визначення видів ризиків на підприємствах: оцінювання сценаріїв можливих аварій та дій, наслідків для навколишнього середовища і населення; аналізу передбачених заходів і засобів запобігання наслідкам аварій та обмеження їх; інформування громадян і місцевих організацій.

За обмежених можливостей державної екологічної інспекції України використання екологічного аудиту може значно посилити функції екологічного контролю шляхом створення змішаної (державно-ринкової) системи екологічного контролю, причому з новими особливостями пошуку резервів підвищення екологічної безпеки. Відтак, екологічний аудит за своїми можливостями заслуговує на рівноправний статус в Україні з державною екологічною експертизою та державною екологічною інспекцією.

5. Значення екологічного аудиту на сучасному етапі реформування економіки

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що екоаудит на сучасному етапі реформування економіки України, за великим рахунком, є одним з **наїефективніших інструментів підвищення якості життя як окремої людини, так і суспільства в цілому, переходу від екологічно небезпечної до екологічно безпечної економіки, захисту конституційних прав людини на екологічно безпечне життя.**

Україна прагне до вступу у Європейський Союз, тому повинна довести право на це адекватними зобов'язаннями і діями. Передусім це стосується запровадження європейських стандартів виробництва, охорони природи, мислення, життя. Екологічний аудит і є один з таких європейських і міжнародних стандартів забезпечення прав людини на безпечне життя. Отже, **запроваджуючи екологічний аудит, Україна не тільки декларує своє право на входження в європейську цивілізацію, а й підтверджує свої наміри практичними діями.**

Екологічний аудит має широке прикладне значення для екологізації виробництва, соціально-економічних відносин. Це підкреслюється і в концептуальних документах, що визначають державну екологічну політику, зокрема в Концепції сталого розвитку України.

Практично **тільки через екологічний аудит**, крок за кроком, систематизовано, з визначенням пріоритетів для кожного підприємства, місцевості, регіону можна з найбільшою ефективністю і в короткі терміни пройти шлях від некапіталомісткої екологічної модернізації найбільш небезпечних вузлів, агрегатів, технологічних та виробничих систем до масштабної екологізації промислових і господарських комплексів, регіонів. Всі інші шляхи або будуть занадто капіталомісткими, або потребуватимуть тривалого часу, якого і так Україна багато втратила на шляху свого історичного розвитку.

Безпосередньо в галузі природоохоронної діяльності екологічний аудит **значно посилює державну систему екологічного контролю**, робить її більш ефективною, гнучкою,

дієздатною. За допомогою аудиту можна добровільно зробити те, чого не завжди можна досягти примусово через систему державного екологічного контролю. Тому в інтересах державних установ управління екологічною безпекою та державної екологічної інспекції як на місцях, так і в центрі всіляко сприяти впровадженню і поширенню екологічного аудиту. Екологічний аудитор не є конкурентом державному службовцеві, а є таким самим охоронником навколишнього природного середовища, тільки зі своїм еколого-економічним механізмом впливу на товаровиробників і суб'єктів господарювання, тобто на потенційних забруднювачів навколишнього середовища.

У США екологічний аудит відіграє роль засобу запобігання екологічним правопорушенням в діяльності підприємств, "більш раннього" виявлення їх, що дає змогу вживати запобіжних заходів щодо пом'якшення наслідків екологічного правопорушення і застосовувати відповідні санкції до підприємства.

Агентство із захисту навколишнього середовища США підкреслює: "Порушник може продемонструвати свою відвертість, якщо він виявить і проінформує про правопорушення і вживе належних заходів щодо його виправлення швидше, ніж у це втрутиться Агентство. Беручи до уваги, що така інформація не є обов'язковою за законом і правопорушення було невідкладно виправлене, санкції, накладені на підприємство, можуть мати частковий характер. Враховуються визнання провини і особливо заходи, спрямовані на подальше запобігання подібному правопорушенню. Відсутність відвертості може призвести до посилення таких санкцій".

Систематичні аудиторські перевірки — це політика підприємства, яка спрямована на додержання екологічних вимог. При постійному зростанні цивілізованої екологічної правосвідомості функціональне управлінське здійснення екологічного аудиту може стати доказом "екологічної відповідальності" підприємства.

СПЕЦІАЛЬНІ СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ

1. *Приватизаційний екологічний аудит*
2. *Інвестиційний екологічний аудит*
3. *Енергетичний аудит*
4. *Комплексний експрес-аудит підприємств, що модернізуються*
5. *Екологічний аудит на екологічному ринку*
6. *Екологічний аудит і захист інтересів товаровиробника*
7. *Вигоди від екологічного аудиту для товаровиробника*
8. *Екологічний аудит у системі ціноутворення*

1. Приватизаційний екологічний аудит

Головна мета приватизації — оздоровлення (в т.ч. екологічне) економіки підприємств і держави в цілому, а не просто зміна власника. Це велика державна політика - пов'язана із залученням інвесторів для оновлення і розвитку виробничого потенціалу та підвищення добробуту населення. На жаль, приватизаційний процес збився з правильного курсу, і тому сьогодні Фонд державного майна України з великим запізненням звернув увагу на такий організаційно-правовий інструмент управління приватизацією, як екологічний аудит.

Екоаудит у процесі приватизації може проводитись у двох напрямках: перший пов'язаний з визначенням цінності місцевості, на якій розташований об'єкт приватизації (екоаудит місцевості), другий — з визначенням екологічної безпеки самого об'єкта (екоаудит підприємства). Екологічна цінність місцевості визначається сукупністю функцій щодо відтворення природних ресурсів і асиміляції забруднювальних речовин або інших наслідків техногенного впливу. Ступінь екологічної безпеки самого підприємства, що приватизується, залежить від фактичних масштабів сукупного його шкідливого впливу на навколишнє середовище. Для еколого-економічного оцінювання такого сукупного впливу треба проводити комплексний екологічний аудит виробничих площ, відходів, систем екоменеджменту. Його можуть здійснювати тільки спеціалізовані фірми екологічного аудиту та інжинірингу з висококваліфікованим персоналом, які мають відповідні ліцензії.

Оскільки законодавчих положень про екологічний аудит поки що немає. Фонд державного майна України прийняв "Тимчасове положення про експрес-оцінку екологічної безпеки підприємств, які приватизуються", що вводить спрощені процедури аудитування. Згідно з тимчасовим положенням:

- експрес-оцінку екологічної безпеки підприємств, що приватизуються, викопують територіальні управління екологічної безпеки і Фонду державного майна;

- для проведення експрес-оцінки створюється тимчасова аудиторська комісія, яку очолює спеціальний уповноважений Гінекології України; завдання комісії — виявити можливі збитки, завдані навколишньому середовищу до і після приватизації об'єкта;

- результат роботи комісії оформляється протоколом, у якому всі об'єкти, що підлягають приватизації у певному регіоні, поділяються на такі групи:

- 1) підприємства, які ліквідуються у встановленому порядку з екологічних причин;
- 2) підприємства — джерела підвищеної екологічної небезпеки, які підлягають виведенню за межі міст з екологічних причин;
- 3) підприємства — джерела підвищеної екологічної небезпеки, які підлягають приватизації за конкурсом при умові прийняття новим власником зобов'язань щодо зниження екологічної небезпеки і надання йому пільг за умовами приватизації;
- 4) підприємства, які приватизуються без пред'явлення особливих вимог щодо зниження екологічної небезпеки.

Підставою для віднесення підприємств до тієї чи іншої групи є;

- прийняття у встановленому порядку державними і місцевими органами влади

рішення про закриття (консервацію), перепрофілювання та реконструкцію підприємств у регіоні з техніко-виробничих, соціально-екологічних причин;

- матеріали органів Мінекології, санітарного нагляду та прокуратури про стан природоохоронних об'єктів;*
- встановлені для регіону ліміти використання доходів від приватизації на екологічні потреби.*

У перелік підприємств, які приватизуються на умовах їх екологічного оздоровлення новими власниками і надання останнім пільг при приватизації, включаються екологічно найбільш небезпечні підприємства регіону із сумарною вартістю природоохоронних об'єктів на балансі цих підприємств і в межах встановленого для області ліміту використання доходів від приватизації на екологічні потреби. Перелік підприємств - включених до першої групи, погоджується з Кабінетом Міністрів України; до другої групи — з Фондом державного майна України.

Після завершення експрес-оцінки проводиться екологічне аудитування відповідно до "Тимчасового положення про еколого-економічну експертизу підприємств, які є джерелами підвищеної екологічної небезпеки".

Послідовність проведення експертизи по групах підприємств, виділених на стадії експрес-оцінки, є такою:

- по групі підприємств, які є джерелами підвищеної екологічної небезпеки: визначення першочергових заходів щодо екологічного оздоровлення, які включаються в умови конкурсу чи в план приватизації підприємств; визначення фінансових ресурсів і зобов'язань нових власників підприємств, а також органів державної влади;*
- по групі підприємств, які ліквідуються або підлягають виведенню за межі міст з екологічних причин: розроблення системи заходів щодо закриття чи перебазування підприємства з урахуванням необхідності відновлення екологічного стану території;*
- визначення фінансових ресурсів і зобов'язань нових власників підприємств (при перебазуванні, виведенні), а також органів державної влади.*

Узагальнювальний результат експертизи має бути визначений для кожного підприємства з метою їх екологічного оздоровлення та розробки переліку природоохоронних заходів.

Узагальнювальний результат експертизи має бути визначений для кожного підприємства з метою їх екологічного оздоровлення та розробки переліку природоохоронних заходів.

Ці заходи включаються в умови конкурсу (чи в план приватизації) та кошторис природоохоронних витрат і підлягають компенсації з фонду екологічного оздоровлення підприємства.

Для реалізації програми екологічного оздоровлення створюється спеціальний фонд фінансування відповідних заходів. Кошти фонду зберігаються на відповідному субрахунку спеціального рахунку територіального екологічного фонду.

2. Інвестиційний екологічний аудит

В інвестиційному процесі більше задіяна державна екологічна експертиза. Проте її функції обмежені законодавчими положеннями в межах висновків, то визначають, встановлюють або оцінюють відхилення від вимог чи норм природоохоронного законодавства. Це переважно функції дозволу на реалізацію інвестиційних програм, проектів і господарських рішень. Інші функції екологічного аудиту є не лише оцінними, але і рекомендаційними. Відтак, екоаудит не тільки дає висновки про можливі негативні впливи на навколишнє середовище, стан екологічної безпеки, а й оцінює ступінь ризику, робить кваліфіковані рекомендації щодо вжиття заходів при проектуванні чи будівництві, визначає витрати на проведення цих заходів. Таким чином, екоаудит відзначається своєю комплексністю з виконанням дослідницьких та інжинірингових процедур. Його застосовують переважно на передінвестиційній стадії, хоч його можна застосовувати також при розробленні програм реструктуризації для аудитування підприємств, які виводяться з експлуатації. А у разі складних інвестиційних програм і проектів екологічний аудит може

передувати екологічній експертизі і його можна порівняти з фінансовим аудитом, який великі фірми проводять перед перевіркою фінансової діяльності податковою інспекцією.

3. Енергетичний аудит

Це один із видів технічного галузевого екологічного аудиту, запровадження якого в Україні здійснюється за підтримкою Міненерго в межах міжнародної програми надання технічної допомоги країнам СІД—ТАСІС. Головна мета цього аудиту — обґрунтувати зниження рівня споживання енергії із збереженням обсягів виробництва та рівня негативного впливу на навколишнє середовище. Проведення енергетичного аудиту — не перший крок керівника підприємства, який прийняв рішення про скорочення енергетичних витрат, тобто рішення про підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства. Проведення енергетичного аудиту дає змогу отримати [14]:

- правдиву, об'єктивну інформацію про ефективність використання енергетичних ресурсів (паливного), про основні збитки та їх причини;
- кваліфіковані обґрунтування і рекомендації щодо конкретних першочергових (некапіталомістких) заходів, які дадуть змогу знизити витрати енергії (палива) на 1—15 % з терміном окупності не більш року;
- інформацію про енергоефективне й екологічно безпечне обладнання та його постачальників;
- програму і кошти для модернізації виробництва, в тому числі екологічної.

Методологія проведення енергетичного аудиту ідентична загальній методології виконання екологічного аудиту згідно із стандартами серії ISO і ДСТУ ISO 14010, 14011, 14012, але має галузеві особливості (рис. 4)

Рис. 4. Послідовність проведення екологічного аудиту

4. Комплексний експрес-аудит підприємств, що модернізуються

Це один з типів природоохоронного аудиту, який запроваджується за підтримки Мінекології України та Уряду Канади в межах міжнародної програми розвитку управління навколишнім природним середовищем. Методологія цього аудиту відпрацьована на підприємствах харчової і легкої промисловості та регіональному рівні м. Запоріжжя. Головна

його мета — проведення некапіталомістких заходів щодо екологічної модернізації виробництва на основі рекомендацій комплексної експрес-оцінки екоменеджменту підприємства, екологічного стану промислової ділянки підприємства і прилеглої території, виробничих і технологічних систем, очисних споруд. Відповідно і некапіталомісткі заходи мають комплексний характер (управлінські, технологічні, господарські, фінансові).

Як правило, здійсненню некапіталомістких заходів передують розроблення програм екологічної некапіталомісткої модернізації виробництва з терміном окупності 1-2 роки і забезпеченням подальшої прибутковості.

Комплексний експрес-аудит безпосередньо пов'язаний із "зеленими"⁴ технологіями та екологічною інвентаризацією підприємства, місцевості. Вираз "зелені" технології має широкий зміст. Це можуть бути і ресурсозбережні технології, і безпосередньо екологічні технології землекористування, берегоукріплення, рекреаційні та ін. Вираз цей є дискусійним як в Україні, так і за її межами, у фахівців немає одностопної думки щодо нього. Проте під "зеленими" технологіями розуміють переважно екологічно чисті виробничі та очисні технології. З ринкових позицій це технології, які забезпечують випуск екологічно чистої продукції, тобто екологічно чисті технології. З точки зору макроекологічної політики "позеленіння" технологій можна показати в територіально-історичній динаміці.

Нині людство перебуває на роздоріжжі між другою і третьою епохами, все більше входячи в третю епоху на початку переходу від економічної схеми "товар — гроші — товар" до схеми "екосистема — природні ресурси — товар — гроші — відтворення ресурсів та екосистеми".

Ознакою "позеленіння" технологій є формування ринку екологічних послуг, технологій, товарів, у т.ч. підвищення на світовому ринку попиту на екологічний аудит взагалі і на аудит мінімізації відходів виробництва зокрема. Останній є одним із типів екоаудиту, який можна назвати технологічним або технічним. Він полягає в огляді технологічних процесів за маршрутною ідентичною схемою з метою пошуку заходів щодо позеленіння технологій і виробництва, раціонального використання ресурсів.

5. Екологічний аудит на екологічному ринку

У листопаді 1996 р. Організація економічної співпраці і розвитку (ОЕСР) і Регіональний екологічний центр (РПЦ) провели семінар з питань розвитку індустрії екологічних товарів та послуг в країнах Центральної і Східної Європи (ЦСЄ"). На семінарі було обговорено проблеми, які стримують розвиток екологічної індустрії, та шляхи їх розв'язання. Була запропонована Програма дій. Як було визначено, проблеми розвитку екологічного ринку зумовлені переважно:

- обмеженням доступу підприємців до кредитів і фінансових ресурсів;
- відсутністю достатнього досвіду в позивачів з підготовки добрих бізнес-планів за світовими стандартами або достатньо обґрунтованого фінансового аналізу своїх проектів;
- нестачею загальних і спеціальних навичок управління у підприємців з технічною орієнтацією;
- нестачею інформації з екологічної політики і природоохоронного законодавства та слабким контролем за дотриманням екологічних законів, стандартів, норм.

З огляду на ринок проблеми можна згрупувати за розвитком пропозицій і попиту.

Проблеми пропозиції — це складний доступ до кредитів і фінансів; недостатня загальна і спеціальна управлінська та екологічна кваліфікації; нестача загальної інформації про екологічний ринок.

Проблеми попиту — недосконалість природоохоронного законодавства і слабка його дієздатність; недостатня інформація про державну, місцеву, галузеву екологічну політику та законодавство.

Для подолання перешкод па шляху розвитку екологічного ринку було запропоновано такі практичні заходи:

- більше узгодження природоохоронного законодавства та його правоохоронної підтримки на державному і місцевих рівнях; більша "прозорість" екологічної політики і

природоохоронного законодавства; поглиблення систематичної інформації про розміри й структури екологічних ринків підсилять потік на екологічні товари і послуги (в т.ч. аудиторські). Завдяки цьому підприємці матимуть більш ясну перспективу майбутніх екологічних потреб (в т.ч. аудиторських) як щодо пропозицій, так і відносно попиту. Для деяких країн Європи (в т.ч. і України) можливий вступу члени ЄС (а Україна домагається асоційованого членства) потребує введення в дію природоохоронного законодавства і стандартів ЄС (в тому числі і стандартів ISO серії 14000), що створить умови для прискореного зростання і зміни попиту на екологічні товари та послуги;

- доповнення законодавчих і фінансових положень для стимулювання розвитку малого і середнього екобізнесу та для посилення взаємодії з об'єднаннями екологічного підприємництва або спеціалізованими діловими об'єднаннями з метою поліпшення умов діяльності малих і середніх підприємств;

- полегшення доступу до кредитів через спеціальні фонди для екологічних інвестицій і для підприємств екологічних товарів і послуг. Це матиме важливе значення для розвитку екологічної індустрії;

- забезпечення загального доступу до Інформації за підтримки спеціалізованих ділових асоціацій (в Україні вже створено регіональну асоціацію виробників екологічного обладнання в м. Запоріжжі і планується створити Асоціацію екологічних підприємців у складі спілки підтримки підприємців малого і середнього бізнесу України);

- створення системи підвищення кваліфікації в галузі управління (в т.ч. екологічного) з метою задоволення потреб підприємців у більш ефективній організації свого бізнесу і покращення показників роботи підприємств.

Створення більш сталого попиту на екологічні товари і послуги, вдосконалення фінансового механізму, поліпшення поінформованості про природоохоронне законодавство і ринки, про доступ до кредитів, а також безперервне навчання менеджменту с основними етапами, на які мають зважати різні зацікавлені сторони для забезпечення сприятливих умов розвитку екологічного підприємництва та екологічної індустрії.

Нижче наведено положення Концепції сталого розвитку України щодо основних напрямів державної еколого-економічної політики, які відкривають широкі можливості для запровадження і здійснення екологічного аудиту:

- формування нормативно-правової бази у сфері збереження, раціонального використання та відтворення природних ресурсів;
- державне регулювання, яке забезпечує врахування вимог екологічної безпеки у процесі структурної перебудови економіки;
- послідовна екологізація всіх ланок суспільного виробництва, орієнтація на якісні соціально-технологічні перетворення сучасного суспільства;
- формування збалансованої ефективної структури споживання, що ґрунтується на принципах раціональності й безвідходності;
- розвиток економічних методів регулювання природокористування, перехід до загальної обов'язкової системи платного природокористування;
- включення екологічного імперативу в структурно-інвестиційну політику, перехід до екологічно більш чистого виробництва;
- інституційні перетворення, що ґрунтуються на новому правовому й економічному механізмі взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування та природокористувачів;
- забезпечення умов для формування ринку екотехнологій та екопослуг;
- створення надійних систем моніторингу довкілля та моніторингу стихійних природних явищ і запобігання їм;
- забезпечення збереження кліматичної системи, зменшення негативних еколого-економічних наслідків природних коливань і антропогенних змін клімату;
- реалізація екологічних програм державного значення, комплексу першочергових заходів щодо реабілітації радіаційно забруднених територій;
- інвентаризація джерел забруднення, підвищення культури виробництва і зміцнення технологічної дисципліни;

6. Екологічний аудит і захист інтересів товаровиробника

Екоаудит здійснюється на звернення замовника, тобто товаровиробника, до екоаудиторської фірми з метою надання кваліфікованої комплексної (правової, екологічної, технологічної, маркетингової, інжинірингової) або спеціалізованої допомоги у вирішенні інвестиційних, ринкових та природоохоронних проблем на договірній основі. В договорі (контракті) визначаються цілі екоаудиту. Вони можуть бути різними, залежно від того, які проблеми виникли у замовника з постачальниками, технологічним та екологічним станом виробництва, з державними інспекційними органами, з інвесторами, суміжниками і загалом з розвитком підприємства і конкурентоспроможністю його продукції.

Екоаудит може бути проведений як у складі комплексу заходів щодо фінансового оздоровлення підприємства, так і самостійно. Проте в будь-якому випадку його висновки й рекомендації мають конфіденційний характер, що вже само по собі свідчить про захист інтересів товаровиробника. Захист від самого себе або від усіх інших у ринковому середовищі означає, що керівник підприємства вичерпав свої власні можливості управлінської компетенції і, зрозумівши це, запросив незалежних екоаудиторів. Висновки у цьому випадку можуть бути не зовсім приємними для управлінського персоналу. Однак цей погляд зі сторони буде для розумного й далекоглядного керівника своєчасним і зрозумілим. Головне ж полягає в тому, що екоаудит зробить об'єктивний конфіденційний діагноз і дасть кваліфіковані рецепти або рекомендації для лікування.

Можливості екоаудиту у виборі рекомендацій і заходів захисту інтересів товаровиробника у зовнішньому середовищі, особливо в ринкових умовах, набагато більші, ніж у керівника підприємства. Це пояснюється, по-перше, більшою поінформованістю спеціалізованих екоаудиторських фірм, а по-друге, наявністю у таких фірм відпрацьованих власних методологій або інструментів захисту інтересів товаровиробника, які є їх комерційною таємницею (управлінським "ноу-хау").

7. Вигоди від екологічного аудиту для товаровиробника

Не всі керівники підприємств розуміють вигоди від екоменеджменту і систематичного проведення екоаудиту. Це створює психологічні бар'єри на шляху запровадження екоаудиту. Для керівників підприємств здійснення або входження в систему екоменеджменту й екоаудиту може здаватися марною тратою грошей. А насправді запровадження стандартів екоменеджменту та екоаудиту є вигідним вкладенням капіталу, оскільки сприяє:

- зменшенню витрат на виділення відходів шляхом зменшення їх маси;
- зменшенню витрат на сировину шляхом більш ефективного її використання та зменшенню маси відходів;
- зменшенню витрат на виробництво шляхом використання кращих технологій та підвищенню ефективності технологічного процесу:
 - поліпшенню Інформації, на якій ґрунтуються рішення про вибір технології, що дає змогу вигідніше витратити гроші;
 - зменшенню витрат на воду та енергію завдяки більш економному та підвищенню рівня виробництва, оскільки робітники краще працюють там, де відчувають відповідальність керівництва і турботу про благо людей;
 - розширенню ринків збуту товарів серед "екологічно свідомих" покупців;
 - поліпшенню репутації підприємства, особливо коли воно має "зелену позначку" завдяки екоаудиту.

8. Екологічний аудит у системі ціноутворення

Екологічна ціна — це еколого-економічні витрати поточного і перспективного періодів, екологічна рента, вартість екологічної шкоди від використання ресурсів з урахуванням супутніх витрат. Визначають усі ці витрати в процесі ціноутворення, коли значну роль відіграє екологічний аудит у міру зростання екологічних витрат з розширенням екологічних обмежень при застосуванні нових технологій, тобто у процесі "позеленіння" технологій. Розглянемо основи екологічного ціноутворення і місце екоаудиту в ньому.

У тій мірі, в якій кількість емісій перетворюваних забруднювальних речовин перевищує асиміляційну ємність навколишнього середовища, вони накопичуються і частково

набувають властивостей не перетворюваних забруднювачів. Коли рівень емісії досить низький, викиди можуть асимілюватися природним середовищем, що приводить до розвитку взаємозв'язку між поточними емісіями і шкодою у майбутньому.

У такому разі поточні емісії викликають поточні пошкодження, а майбутні шкоду в майбутньому, проте рівень майбутніх пошкоджень не залежить від поточних емісій. Ця незалежність розподілу між різними періодами часу дає змогу дослідити ефективність розміщення забруднювачів за допомогою аналізу динамічної економічної ефективності.

Звичайно відправним пунктом аналізу є отримання максимального чистого прибутку при використанні відходів. Проте краще використати еквівалентну форму: мінімізація двох різних видів витрат — вартості відшкодувань та вартості регулювання забруднень середовища або запобігання їм.

Для графічного дослідження ефективності розподілу (елокації) потрібні дані проте, як змінюються витрати на запобігання забрудненню природного середовища залежно від ступеню регулювання і як шкода залежить від кількості забруднень. Інформація з цього питання є далеко не повною. Економісти узгодили лише загальний вигляд цих залежностей. Більш детальні лапі можна отримати шляхом проведення екологічного аудиту на конкретному промисловому підприємстві з урахуванням місцевих умов. Таким чином, екоаудит дає певною мірою можливості для коректного врахування екологічних чинників у процесі ціноутворення.

Загалом гранична (маргінальна) шкода, якої завдала одна одиниця забруднювальної речовини, збільшується із зростанням кількості емісій. Якщо в навколишнє середовище викидається мала кількість забруднювача, то маргінальна шкода є незначною, а коли кількість його збільшується, то одиниця забруднювальної речовини може завдати значної шкоди. Легко зрозуміти чому: малі кількості забруднень легко розбавляються в середовищі, а при підвищенні їх концентрацій розбавлення вже не таке ефективне і природне середовище гірше витримує навантаження.

Маргінальні витрати на запобігання екологічній шкоді зазвичай зростають при збільшенні регульованої кількості забруднювачів. Наприклад, на підприємстві поставлено мету зменшити емісію через встановлення електростатичного фільтра, який вловлює 80 % частинок. Для підвищення ступеню очищення послідовно встановлюють ще один фільтр, який забезпечить вловлювання 80 % від залишкових 20 %, або 16 % від регульованих емісій. Таким чином, перший фільтр забезпечує зменшення емісій на 80%, а другий, який коштує стільки ж, як і перший, — всього 16%. Очевидно, кожна одиниця зменшення емісій коштує більше для другого фільтра, ніж для першого. Збільшення глибини очищення призведе до деякого підвищення собівартості вироблюваної продукції.

Щодня ми стикаємося з прикладами такого типу (шкода від автомобільних аварій). Очевидно, транспортні пригоди завдають великих матеріальних збитків, проте ми не зменшуємо їх до нуля, бо вартість цього була б занадто високою. Справа не в тому, що ми не знаємо, як раз і назавжди покінчити з автомобільними аваріями. Мабуть, треба було б просто вилучити всі автомобілі! Але, враховуючи переваги автомобілізації, проводять заходи щодо зменшення кількості аварій (використовують обмеження швидкості) до межі, коли вартість втрат через аварії можна порівняти з вартістю досягнутої міри запобігання. Ефективний рівень автомобільних аварій не дорівнює нулеві.

Друге зауваження стосується ситуації, коли оптимальний рівень забруднення може бути нульовим або близьким до цього. Таке трапляється тоді, коли навіть перша порція забруднення зумовлює значно більші витрати ніж потрібно для запобігання їй. Це стосується роботи з високо небезпечними радіоактивними забруднювачами або отруйними речовинами.

При проведенні екоаудиту доцільно також враховувати фактори, які впливають на ціноутворення в різних галузях промисловості і в різних районах країни. Оптимальний рівень забруднення у різних регіонах країни неоднаковий. Місцевості з високою густотою населення або особливо чутливі до забруднення мають нижчі припустимі рівні, ніж райони малозаселені або з меншою чутливістю.

Неважко знайти приклади різної екологічної чутливості. Є, наприклад, області з меншою чутливістю до кислотних дощів через те, що їх лужні ґрунти якоюсь мірою нейтралізують певну кількість кислот.

У сучасних умовах проведення приватизації та оренди в Україні врахування екологічних вимог сприяє суттєвому підвищенню екологічної безпеки регіону. Можливі два підходи до врахування екологічного фактора. Перший пов'язаний з визначенням цінності території, на якій розташований об'єкт, а другий зумовлений екологічною небезпекою самого об'єкта, яка виявляється в процесі його роботи. Екологічна цінність у цьому разі є сукупністю функцій, спрямованих на відтворення природних ресурсів та асиміляцію забруднювальних речовин чи інших наслідків техногенного впливу. Нині врахування територіальних факторів належить до компетенції місцевих органів влади. Конкретне рішення приймається, як правило, експертним шляхом — проведенням екоаудиту. Отримані результати екологічного аудиту дають змогу з більшою об'єктивністю визначити екологічну ціну певної території чи об'єкта. За допомогою комплексної еколого-економічної оцінки підприємства можна визначити перелік першочергових заходів щодо його екологічного оздоровлення і витрати на їх реалізацію. У зв'язку з виникненням додаткових витрат вартість підприємства, що приватизується, зменшується при більш високому рівні його екологічної небезпеки. Додаткові витрати включають;

- *платежі за лімітне й надлімітне забруднення навколишнього середовища, а також екологічні штрафи;*
- *фінансування заходів щодо підтримання екологічної безпеки підприємства на належному рівні (що може бути визначено за висновками екоаудиту);*
- *витрати на заходи щодо зниження рівня екологічної небезпеки (що можуть бути більш ефективними при використанні екоаудиту).*

Основними натуральними показниками екологічної небезпеки об'єкта є фактичні й приведені величини нормативних та наднормативних викидів і скидів шкідливих речовин, а також рівні шкідливих фізичних впливів. Фактичні величини вимірюють у натуральних одиницях (т/рік, м³ тощо), а приведені — в умовних (умовн.т, балів тощо).

У процесі ціноутворення застосовують також показники вартості або економічні показники екологічної небезпеки підприємства: шкода від використання природних ресурсів і забруднення природного середовища; платежі за нормативне й наднормативне використання природних ресурсів та забруднення природного середовища; екологічні штрафи за аварійні та залпові викиди і скиди шкідливих речовин.

Українські вчені розробляють методики коригування вартості підприємств, що приватизуються, залежно від рівня їх екологічної небезпеки. В основу розрахунків коригувальних коефіцієнтів покладено величини виплат за забруднення навколишнього середовища. Ці платежі є економічними показниками (якщо вони достовірно обґрунтовані, в тому числі й застосуванням екоаудиту) і можуть бути коректно співвіднесені з іншими економічними показниками при оцінюванні вартості майна. Платежі за забруднення природного середовища розраховують за натуральними показниками (викиди і скиди шкідливих речовин, рівні шкідливих фізичних впливів), тому вони повинні досить об'єктивно відображати реальний рівень екологічної небезпеки підприємства. Ця об'єктивність значно посилюється, якщо використовувати екоаудит розрахунків. Розрахунок екологічних виплат проводять відповідно до затверджених єдиних методик і, згідно з законом, обов'язково на кожному підприємстві.

Розглянуті аспекти підтверджують важливість екологічного аудиту також для формування цін і системи цін на товари і послуги в цілому з урахуванням сучасного та майбутнього стану навколишнього природного середовища.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОАУДИТУ

1. Загальні методологічні основи і принципи здійснення екологічного аудиту

2. Структурні складові екологічного аудиту

2.1. Цілі і типи екологічного аудиту

2.2. Об'єкти і суб'єкти екологічного аудиту та вимоги до них

2.3. Критерії екологічного аудиту

2.4. Еколого-аудиторська діяльність

2.5. Система навчання з екологічного аудиту

1. Загальні методологічні основи і принципи здійснення екологічного аудиту

Загально методологічні основи і принципи здійснення екологічного аудиту визначаються законами України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про аудиторську діяльність", "Про підприємницьку діяльність" та Державними стандартами України. Настанови щодо здійснення кожного типу екоаудиту викладено у спеціалізованих стандартах або галузевих положеннях, а якщо таких немає, то договорами між замовниками і провідними аудиторами на здійснення конкретних типів екоаудитів, які, в свою чергу, визначаються залежно від сформульованої замовником мети аудиторської перевірки (природоохоронної чи спеціальної).

Як уже зазначалося, екологічний аудит може здійснюватися в Україні і на підставі Закону України "Про аудиторську діяльність", в розд. I, ст. 2 якого підкреслюється, що аудиторська діяльність регулюється цим Законом, іншими законодавчими та нормативними актами України. Це не є нормою прямої дії відносно екологічного аудиту, проте забезпечує легітимність його здійснення.

Норми прямої дії викладено у відповідному розділі про екологічний аудит Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" і державних стандартах ДСТУ ISO серії 14000, аналогами яких є міжнародні стандарти ISO 14000. На основі цих законодавчо-нормативних документів розробляються відповідні положення і спеціалізовані стандарти (рис. 2.), які регламентують організаційно-правові засади проведення різних типів екоаудиту. Оскільки система організаційно-правового забезпечення екоаудиту перебуває на стадії становлення, методологічні положення в підручнику подано з урахуванням напрацьованої і прийнятої нормативно-правової бази екоаудиту, світового і європейського досвіду та досвіду впровадження його в Україні. У міру вдосконалення і завершення формування законодавчих та нормативно-правових положень вноситимуться зміни і в методичні положення. Тому викладене в підручнику на час його підготовки і видання слід вважати настільки досконалим і завершеним, наскільки досконалою і завершеною на цей час була законодавчо-нормативна база екоаудиту в Україні.

З урахуванням викладеного вище, **загальнометодологічну основу здійснення екологічного аудиту в Україні становлять:**

- чинні законодавчі положення;
- нормативні положення (загальні принципи й процедури) ;
- прийняті у міжнародній практиці і відпрацьовані в Україні процедури окремих типів природоохоронних та спеціальних екоаудитів;

• рекомендації викладені в окремих спеціальних виданнях.

Практика екоаудиту ґрунтується на таких принципах:

• підтримка екоаудиту і реагування на його результати з боку керівництва підприємства;

• незалежність функцій екоаудиту щодо діяльності, яка перевіряється;

• обґрунтований підбір аудиторів;

• визначеність цілей, термінів, методик і періодичності проведення;

- адекватність збору, аналізу й документування результатів цілям аудитування;
- наявність процедур, що забезпечують неупереджений, чіткий і ясний виклад результатів екоаудиту у висновках.

Методичні положення складаються із загально структурних і процедурних елементів, у формуванні яких можуть траплятися деякі розбіжності. Не слід відносити це на авторську некоректність. Такі розбіжності можливі в законодавчих і нормативних документах, які слід розглядати тільки як недоліки "фактору зростання". З часом, у процесі вдосконалення законодавчо-нормативної бази, підвищення її узгодженості розбіжностей стане значно менше.

2. Структурні складові екологічного аудиту

Структурними складовими екологічного аудиту є: *цілі і типи екоаудиту; об'єкти і суб'єкти екоаудиту з відповідними вимогами; критерії і докази екоаудиту; аудиторські висновки і рекомендації; звіт про аудит; аудиторські послуги* (дод. 2).

Розглянемо їх специфічні особливості.

2.1. Цілі і типи екологічного аудиту

Цілі екоаудиту представлені дуже розгалуженим "деревом цілей". Їх можна систематизувати залежно від видів і типів екоаудитів. Згідно із стандартними настановами, аудит має ґрунтуватися на цілях та завданнях, визначених замовником. Проте для кожного виду або типу екоаудиту можна сформулювати типовий перелік цілей (системна взаємозалежність). Приклад такого типового переліку цілей наведений у стандарті ISO 14011 для аудитування екоменеджменту підприємств. *Загалом цілями природоохоронних екоаудитів можуть бути:*

- отримання об'єктивної оцінки природоохоронної діяльності об'єкта аудитування в цілому або окремих напрямків цієї діяльності відносно рівня екологічної безпеки підприємства;
- виявлення пріоритетів вирішення екологічних проблем підприємства;
- підготовка обґрунтованих еколого-економічних рекомендацій щодо стратегії і тактики розв'язання природоохоронних завдань підприємства;
- визначення достовірності і повноти офіційної екологічної інформації підприємства, екологічної звітності про свою діяльність;
- перевірка наявності на підприємстві необхідних норм, нормативів, планів заходів, графіків контролю тощо, погодження їх в органах державного нагляду;
- виявлення недоліків і помилок у звітній, обліковій, поточній, експлуатаційній, фінансовій документації;
- визначення повноти і своєчасності виконання природоохоронних заходів та розпоряджень органів державного нагляду;
- перевірка виконання вимог екологічного законодавства, норм, правил та інструкцій з безпеки;
- оцінка рівня організаційної роботи, нормативно-методичного і технічного забезпечення (лабораторного, комп'ютерного). рівня підготовки персоналу.

З огляду на державні природоохоронні інтереси і функції управління екоаудит здійснюється для надання допомоги владі в пошуку додаткових заходів щодо вивчення ризиків і забезпечення безпеки, а для суб'єктів господарювання — з метою швидкого впровадження модернізованих засобів запобігання ризикам.

На сучасному етапі запровадження екологічного аудиту пріоритетними стали такі його типи :

- комплексний експрес-аудит підприємств — здійснюється з метою екологічної модернізації;
- експрес-оцінка екологічної безпеки підприємств, що приватизуються;
- оцінка екологічного стану місцевості, території, які стали або можуть стати джерелом забруднення, або коли планується зміна власника (екоаудит місцевості);
- технічний аудит на стадії виробничої діяльності (вирішення конкретних проблем відходів, екологічної чистоти технологій);
- енергетичний аудит як один з різновидів технічного екоаудиту;

- *інвестиційний екоаудит;*
- *аудит системи екоменеджменту підприємства (аудит управлінського природоохоронного самоконтролю).*

Комплексний експрес-аудит проводиться з метою впровадження некапіталомісткої екологічної модернізації підприємств. Його відпрацьовано на підприємствах України за підтримки Мінекології України і Уряду Канади. За рекомендаціями екоаудитів реалізовано декілька самоокупних проектів екологічної модернізації підприємств у Київській, Черкаській, Запорізькій областях. Для розвитку цього типу екоаудиту створено за підтримки Міжнародного фонду Дніпра Міжнародний центр екологічного аудиту.

Експрес-оцінка екологічної безпеки підприємств, що приватизуються, на жаль, ще не набула великого поширення. Вона полягає як в оцінюванні ризиків зміни власника, так і у формуванні переліку підприємств, що приватизуються, за умов їх екологічного оздоровлення (або екологічного банкрутства). На нашу думку, цієї мети можна досягти застосуванням комплексного експрес-аудиту, який значно ефективніший за інші ще не випробувані методи.

Екоаудит місцевості набуває в Україні особливої важливості, оскільки багато промділянок, місць захоронення відходів, сміттєсховищ стали значними забруднювачами населених пунктів, поверхневих і підземних вод. Чого варті тільки наслідки від Чорнобильської катастрофи! Вже настав час провести незалежний екологічний аудит забруднених територій для визначення пріоритетів, конкретних дій і джерел фінансування екологічного оздоровлення забруднених територій. Можливо, міжнародна спільнота так слабо реагує на це тому, що місцеві органи влади не можуть продемонструвати через незалежний екологічний аудит міжнародну небезпеку Чорнобильської АЕС і прилеглих до неї територій як глобального джерела забруднення.

Отже, екоаудит місцевості має за мету визначення як заходів щодо екологічного оздоровлення забруднених територій, так і справжньої ціни землі території у разі зміни її власника.

Технічний екоаудит може бути різних типів і здійснюватися в тому числі і у вигляді енергетичного аудиту з метою зменшення енергетичних витрат або аудиту мінімізації відходів як для "покращення якості" відходів, так і зменшення їх кількості.

Інвестиційний екоаудит спрямований на мінімізацію інвестиційних ризиків, що виникають через недостатню або застарілу інформацію про екологічний стан об'єкта інвестування (спільні підприємства, відведені земельні ділянки, виробничі фонди і т. ін.).

Аудит системи екоменеджменту підприємств крім типових стандартних цілей, що перелічені, передбачає підготовку підприємства до декларування своєї екологічної політики і намірів щодо її реалізації.

2.2. Об'єкти і суб'єкти екологічного аудиту та вимоги до них

Типовий перелік об'єктів і суб'єктів екоаудиту визначається в законодавчо-нормативному порядку. Проте це не означає, що тим переліком обмежується сфера дії екоаудиту відносно його об'єктів. Залежно від рівнів та відповідних програм запровадження екоаудиту (державних, галузевих, регіональних, корпоративних, підприємницьких) може бути визначений конкретний перелік його об'єктів з урахуванням законодавчо-нормативних положень.

Як уже зазначалося, основним об'єктом екоаудиту є підприємство (організація за стандартом ДСТУ ISO 14011—97). До підприємства як учасника запровадження системи екоменеджменту і екоаудиту (СЕМА) ставляться такі вимоги:

- *прийняття на себе зобов'язань щодо здійснення своєї екологічної політики згідно з екологічними стандартами і демонстрація своєї готовності до цього шляхом створення відповідної власної системи екологічного менеджменту з організаційною структурою та забезпечення необхідними ресурсами дія здійснення екологічної політики, а також навчання та інформування персоналу про системи екоменеджменту, залежно від посадових обов'язків працівників;*

- *підготовка довідника, який висвітлював би екологічну політику, цілі та завдання організації, програму й відповідні заходи щодо екологічного оздоровлення підприємства;*

- *визначення та документальне засвідчення результатів впливу на стан*

навколишнього природного середовища, продукції та послуг як у процесі виробничої або обслуговуючої діяльності організації, так і в наступному процесі зберігання, переробки, використання продукції та видалення її залишків;

- визначення вимог до регулювання виробничої діяльності, проведення технічної політики тощо з урахуванням вимог екологічної безпеки, встановлення регламенту регулювання виробничих процесів, які впливають на стан довкілля;

- визначення ефективності регулювання шляхом вимірювань і випробувань:

- впровадження механізмів, які б запобігали відхиленню від політики, програми або намічених заходів, а в разі потреби забезпечували коригування управлінських дій (втому числі ринкових);

- створення системи запасів, яка б показувала призначення та ефективність програми й елементів екоменеджменту;

- проведення періодичних оглядів системи екоменеджменту для гарантії її постійної придатності та високої ефективності.

Вимоги до основних суб'єктів екоаудиту (замовників і провідних екоаудиторів) викладено у стандартах ДСТУ ISO 14011—97, 14012—97, аналогами яких є стандарти ISO. Як на суб'єкти аудиторської діяльності на ринку робіт і послуг природоохоронного призначення (екологічному, інвестиційному ринках) на них поширюються також вимоги і норми законів України "Про аудиторську діяльність", "Про підприємницьку діяльність".

Згідно із Законом України "Про аудиторську діяльність ":

- аудиторам забороняється безпосередньо займатися торговельною, посередницькою та виробничою діяльністю, що не виключає їх права отримувати дивіденди від акцій та доходи від інших корпоративних прав;

- аудиторській фірмі дозволяється здійснювати аудиторську діяльність лише за умови, що в ній працює хоча б один аудитор. Керівником аудиторської фірми може бути тільки аудитор;

- аудиторська фірма має право надавати аудиторські послуги з дня отримання ліцензії і за наявності в складі фірми хоча б одного аудитора, що має чинний сертифікат;

- забороняється займатися наданням аудиторських послуг органам державної виконавчої влади, виконавчим органам місцевих рад народних депутатів, контрольно-ревізійним установам, що мають владні державні повноваження, а також окремим особам, яким законами України заборонено здійснювати підприємницьку діяльність;

- аудит проводиться на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) та замовником. Останній має право вільно вибирати аудитора (аудиторську фірму) з дотриманням вимог чинного законодавства. Замовник зобов'язаний створити для аудитора (аудиторської фірми) належні умови для якісного проведення аудиту.

Згідно із Законом України «Про підприємництво»:

- підприємець зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати прав та інтересів громадян, підприємств, установ, організацій і держави, що охороняються законом;

- органи державного управління будують свої відносини з підприємцями, використовуючи державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи.

2.3. Критерії екологічного аудиту

Екологічний аудит здійснюється на основі визначених критеріїв і зібраних доказів аудиту. Критерії екологічного аудиту — це система державних та відомчих природоохоронних, інвестиційних і господарських законів, екологічних норм, стандартів і вимог, керуючись якими, зіставляють зібрані під час аудиту докази (фактичні показники, документи, характеристики) стосовно стану охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Критерії екоаудиту самі по собі є складною системою показників і водночас — складовою системи безпеки діяльності підприємства (чи іншого об'єкта

природокористування) для навколишнього середовища і населення. В цій системі можна виокремити дві групи критеріїв:

- *критерії екоаудиту для видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку;*
- *критерії екоаудиту для видів діяльності та об'єктів, що не становлять підвищеної екологічної небезпеки;*

Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, встановлений Постановою Кабінету Міністрів України. Критеріями екоаудиту для цих видів діяльності і об'єктів є спеціальні постанови Кабінету Міністрів.

2.4. Еколого-аудиторська діяльність

Визначення еколого-аудиторської діяльності наведено в проекті розділу "Екологічний аудит" Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". За своєю суттю еколого-аудиторська діяльність — це підприємницька діяльність аудиторів (аудиторських фірм), пов'язана із здійсненням незалежних позавідомчих перевірок та оцінок з наданням аудиторських послуг відповідно до укладеного договору.

Аудиторськими послугами є:

- 1) дослідження, аналіз і оцінка екологічного стану об'єкта аудиту;
 - 2) виявлення еколого-економічних проблем, їх систематизація і ран* жування за пріоритетністю та ризиком небезпеки;
 - 3) правове та еколого-економічне обґрунтування розв'язання існуючих проблем (правова та вартісна оцінка);
 - 4) розроблення аудиторських висновків та рекомендацій щодо поліпшення екологічних характеристик об'єкта аудиту;
 - 5) розроблення екологічних програм об'єктів аудиту на основі аудиторських висновків і рекомендацій;
 - 6) оцінка ефективності здійснення екологічних політик, програм суб'єктів господарювання;
 - 7) екологічне обґрунтування впровадження винаходів, ресурсозберігаючих технологій і систем, іншого природоохоронного устаткування і обладнання;
 - 8) еколого-економічне оцінювання ризику зміни форм власності;
 - 9) еколого-економічне оцінювання ризику адміністративних рішень;
 - 10) екологічне супроводження інвестиційних програм, проектів;
 - 11) аудит документів, що встановлюють права власників і користувачів на користування природними ресурсами;
 - 12) аудит розрахунків платежів за користування природними ресурсами.
- Передбачається, що організаційна структура системи еколого-аудиторської діяльності в Україні складатиметься з:

- *координуючого органу і методичного управління у складі Мінекології України;*
- *галузевих і регіональних центрів підтримки розвитку екологічного аудиту;*
- *центрів навчання і практичного стажування екоаудиторів;*
- *аудиторів та спеціалізованих аудиторських фірм.*

Функціонування системи еколого-аудиторської діяльності в Україні має регламентуватись відповідним Положенням про екологічний аудит, що затверджується Кабінетом Міністрів України. В цьому Положенні визначається також порядок ліцензування та сертифікації еколого-аудиторської діяльності з урахуванням загальних положень Закону України "Про аудиторську діяльність".

2.5. Система навчання з екологічного аудиту

Системи екоменеджменту та екоаудиту впроваджуються відповідно до методології і практики системного підходу на принципах управління за кінцевим екологічним результатом. *Це два основних методологічних принципи функціонування системи екологічного менеджменту та аудиту, якими повинні володіти як професіонали-аудитори, так і персонал підприємства, компанії, який відповідає за функціонування системи екоменеджменту.*

Вимоги до навчальних програм — відповідність стандартам кваліфікаційних критеріїв або вимогам до екологічних аудиторів та функціональним обов'язкам персоналу систем екоменеджменту підприємств, компаній, галузей; вміст основ знань із застосування методів системного підходу та управління за кінцевими екологічними результатами; екологічного законодавства, нормативних актів, основ екологічної науки і технології. Із спеціальних знань до навчальних програм можуть входити розділи із "Системи екологічного менеджменту і аудиту", "Типи екологічного аудиту, процедури та техніка виконання", "Економіка і право екологічного аудиту", "Техніко-екологічні аспекти роботи підприємств".

Навчальні програми мають бути зорієнтовані на активні методи навчання із застосуванням роздаткового друкованого матеріалу, аналізу конкретних ситуацій, ділових комп'ютеризованих ігор та ін.

Категоріями осіб, що навчаються, можуть бути три: професійні незалежні провідні аудитори та екологічні аудитори, що сертифікуються згідно із стандартними вимогами; управлінський персонал в галузі екологічного менеджменту галузей, корпорацій підприємств; персонал суміжної еколого-інвестиційної та еколого-економічної діяльності.

Форми навчання — для професіоналів СЕМА на міжнародному рівні рекомендується форма навчання другій або суміжній (еквівалентній) кваліфікації, якої можна набути після закінчення першої освіти протягом мінімум трьох років навчання з відривом від виробництва або еквівалентного часу без відриву від виробництва; для інших категорій — без відриву від виробництва із застосуванням методу консультування або інших методів активного навчання.

Особисті якості спеціалістів у системі екоменеджменту та екоаудиту є такими:

- володіння системним мисленням;
- вміння спілкуватися з людьми (комунікабельність, дипломатичність, такт);
- вміння ясно висловлюватись у будь-якій формі (усній, письмовій);
- здатність до об'єктивності та незалежності;
- особиста зібраність, організованість, урівноваженість;
- вміння робити і формулювати висновки;
- шанобливе ставлення до інших звичаїв та культур.

ЕКОЛОГІЧНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК СКЛАДОВА МЕНЕДЖМЕНТУ

1. *Поняття екологічного маркетингу*
2. *Структура екологічного маркетингу*
3. *Концепції екологічного маркетингу*

1. Поняття екологічного маркетингу

Відповідно до теорії, маркетинг можна визначити як систематизовану діяльність, зв'язану з розробкою, створенням і реалізацією продукції для задоволення особистих і суспільних потреб. Сучасний маркетинг зв'язаний в основному з актом купівлі-продажу, стадією обміну й орієнтований, насамперед, на одержання максимального прибутку на основі всебічного обліку купівельної спроможності населення. Саме максимальний прибуток, а не забезпечений попит є в даний час основною рушійною силою маркетингу.

Екологічний маркетинг можна визначити як екологічно безпечну діяльність, зв'язану з розробкою, створенням і реалізацією продукції для задоволення потреб населення, з урахуванням екологічних наслідків.

Хоча прибуток є домінантою для діяльності підприємств, і екологічні проблеми найчастіше відносять у статтю витрат, багато товарів екологічного призначення в останнє десятиліття користалися великим попитом і переживали своєрідний бум, наприклад, опріснювальні установки, очисники води, фільтри, екологічно чисті продукти, нові технології вирощування сільськогосподарської продукції, медичні препарати, отримані з натуральних продуктів. Різні екологічні програми були розроблені та здійснені в

несприятливих районах Земної кулі міжнародними організаціями, такими як Всесвітня організація охорони здоров'я, ООН, Всесвітній банк, ЮНЕСКО й іншими.

Однак у цілому, сьогодняшня конструкція індустріальної екосистеми недосконала замість того, щоб рухатися по замкнутому колу подібно до циклів природних екосистем, рух товарів і послуг в основному лінійний. Продукція виготовляється, купується, використовується і викидається практично без обліку екологічної ефективності виробництва і наслідків її застосування. Вторинне використання продукції по закінченні її життєвого циклу може принести значний прибуток, тому що дозволяє уникнути енергоємних і екологічно брудних методів видобутку і переробки сировини.

Компанії, що прагнуть перейти на випуск більш чистої промислової продукції, мають можливість використовувати наступні шляхи її удосконалювання:

- виключення з виробництва екологічно шкідливих компонентів;
- використання екологічно чистих вихідних матеріалів;
- упровадження маловідходних чи безвідходних технологій, процесів;
- зменшення ваги чи обсягу продукції, зниження обсягу пакувального матеріалу;
- виготовлення продукції в концентрованому вигляді;
- серійне виробництво;
- об'єднання функцій декількох виробництв-циклів;
- скорочення числа моделей чи модифікацій;
- збільшення життєвого циклу продукції;
- підвищення ремонтпридатності;
- поліпшення якості продукції, у тому числі для реалізації можливості її повторного використання;
- відновлення продукції.

Перед розроблювачами продукції виникають нові задачі: при виборі матеріалів і технологій вони повинні приділяти особливу увагу таким проблемам, як здатність до рециркуляції, міцність і ремонтпридатність. Очевидно, найбільш радикальний шлях - вилучити продукт із ринку. Так уже робили деякі хімічні компанії, керівництво яких вважало, що використання їхньої продукції представляє занадто велику небезпеку для навколишнього середовища. Так фірма Ciba-Geigy зняла з продажу 40 барвників через нездатність перебудувати виробничий процес таким чином, щоб не постраждали економічні інтереси компанії і навколишнє середовище. Німецька компанія Werner & Mertz змінила хімічний склад вироблюваною продукції, - речовин, що чистять, і прийняла як емблему усміхнену зелену жабу замість червоної. Корпорація Henkel протягом 20 років розробляла замітник фосфатів у пральних порошках, і зараз уся її продукція, що реалізується в Німеччині, не містить фосфатів.

Управління життєвим циклом продукції, спрямоване на зниження антропогенного впливу, ставить перед компаніями складні задачі концептуального і виробничого характеру.

2. Структура екологічного маркетингу

Існує 4 складових, так званих 4 Р маркетингу:

- **Продукт (Product):**
 - розширення лінії продукту;
 - зміна виконання, якості і рис;
 - консолідація лінії;
 - стандартизований дизайн;
 - видозміна;
 - зміна складу;
 - марка.
- **Ціна (Price):**
 - зміна ціни, умови;
 - облік політики проникнення;
 - плавна політика ковзання.
- **Місце (Place):**
 - зміна доставки чи розподілу;

- зміна послуги;
- каналів;
- ступеня інтеграції.
- Промоушн (ProMotion):
- реклама;
- зміна продажу.

Обґрунтовуючи маркетингові функції, цінність корисної інформації дуже важлива і стає більш значною в міру того, як організації зіштовхуються з новими конкурентами. Насправді, пропозиція п'ятої "P" - Processing - обробки даних, що включає збір даних, аналіз і презентацію, здається резонним.

Екологічний аспект повинний відбитися у всіх 5 компонентах-маркетингу. Тенденція суспільної думки щодо екологічної свідомості була посилена масовою інформацією відносно "зеленого" і його прямого впливу на формування думки і поведження людей.

Екологічно усвідомлені споживачі збираються затвердити свої позиції і незабаром зростуть їхні вимоги і вплив на бізнес.

Аналізуючи послідовно кожний з п'яти елементів з екологічної точки зору, можливо досліджувати деякі зміни, що уже відбулися у функціональній сфері маркетингу, а також масштаб майбутніх змін у напрямку до "екологічної досконалості".

Продукт.

Основним питанням щодо цього компонента є: які продукти чи послуги повинна організація представити на ринку.

Традиційно це питання було тісно пов'язане з проблемою правильного вибору портфеля продукту на різних стадіях і життєвому циклі (нові чи існуючі продукти).

Тому що кожна стадія їхнього циклу піддається впливу різних конкурентних умов, то вона вимагає різних маркетингових стратегій для ефективного здійснення продажів і одержання прибутку.

З огляду на екологічний аспект, менеджмент повинний прийняти більш широку перспективу характеристик продукту. Компанії повинні враховувати не тільки вплив продукту на навколишнє середовище при його використанні, але і досліджувати вплив усього життєвого циклу.

Менталітет "збереження" тісно зв'язаний із загальним обговоренням потреб і бажань, збуту меду фасоном товару і якістю, особливо довговічність і схильність ремонту.

Нижче зазначений перелік можливих опцій удосконалення продукту.

Опції удосконалення продукту

Усунення чи заміна продукту

Усунення чи зниження змісту шкідливих інгредієнтів

Заміна більш екологічно кращих матеріалів і процесів

Зменшення ваги чи обсягу

Виробництво концентрованого товару

Опт

Комбінування функції більш ніж 1 продукту

Виробництво декількох моделей / стилів

Зміна дизайну для більш ефективного використання

Збільшення терміну використання продукту

Зниження неощадливого пакування

Поліпшення ремонтпридатності

Для того, щоб товар був гарної якості, він повинний не тільки задовольняти традиційні вимоги індивідуумів, але також позитивно впливати на загальне благополуччя через ощадливе використання ресурсів, відповідних технологій і екологічної гармонії.

У маркетингу якість продукту часто невіддільна від якості пакування.

З екологічної точки зору, пакування може бути досліджено на декількох стадіях. По-перше, не знижуючи необхідний захист продукту, виробники і різні торговці повинні вивчити можливість скорочення пакування. По-друге, повинен враховуватися ступінь, з яким пакування може бути повторно використане. По-третє, повинна бути оцінена корисна з

екологічної точки зору рециркулярність існуючого пакування. Скорочення пакування може приносити й інші вигоди, включаючи зниження транспортних витрат і витрат на збереження. Скорочення пакування може бути досягнуте за рахунок модифікації продукту, як наприклад, продаж миючих засобів у більш концентрованій формі. Procter & Gamble запропонували цю ідею в США наприкінці 1989 року з визначеною екологічною метою. Ця концепція зараз удало поширюється в Європі.

У Німеччині повторне використання пляшок з-під пива і безалкогольних напоїв стимулюється законодавством з 1981 року, що установлює вимогу їхнього продажу тільки в підлягаючих поверненню пляшках. Результатом було повернення 95% пляшок.

Більш широко Інститут Пакування розробив принципи, що класифікуються по наступних напрямках:

- джерело скорочення;
- рециркуляція;
- погіршення;
- видалення;
- законодавчий розгляд.

Відзначається, що основною лінією деяких фірм є пакування і відходи. Наприклад, спостерігається, що пакування є самим великим компонентом міських твердих відходів у розвинутих країнах. Проте не чесно вимальовувати зовсім негативну картину. У загальному обсязі відходів на заході пакування складає менш 5%. Більш того, за даними Асоціації Пластикових Виробників у Європі, через ефективне пакування, утрата продуктів знизилася до 2% у розвинутих країнах, проти 50% у країнах, що розвиваються.

Дилема, що існує перед бізнес-менеджерами, - задовольнити потребу й у той же час використовувати більш екологічне пакування. Через зміну життєвого стилю споживачів з 1980-1990 рр. відбувся ріст забезпеченості, попит був удоволеним з якісної сторони. Наприклад, мікрохвильові обіди, швидка їжа і т.ін. дають нові перспективи для пакування. Приклад: фаст-фуд (fast-foods): зручна, сучасна дієта. За останні десятиліття багато аспектів суспільства стали залежними від так названої фаст-фуд (швидкої їжі). McDonald's, одна з успішних компаній Тома Пітерса і Роберта Вотермена стала об'єктом для екологів ще в 80-і рр. Хоча нічим не відрізняється від їхніх конкурентів, саме їх бургерні коробки у виді раковини з полістиролу стали проблемою. Легкий по вазі полістирол з його гарною ізолюючою здатністю - зручний пакувальний матеріал і важливий компонент для послуги фаст-фуд. Проте The Economist (29 серпня 1992) відзначив, що це пакування потребує сторіччя для розкладання.

McDonald's підписав унікальну угоду з головною екологічною лобістською групою EDF, екологічним фондом захисту співробітничати в рішенні цієї проблеми. Було вирішено що кожна організація створить незалежну доповідь. Коло за пропонувані альтернативи склав: переробку раковин і заміну раковин.

McDonald's почав з переробки по програмі "McRecycle USA". Деякі міста вирішили відмовитися від пакування з полістиролу, так що місцеві франчайзи були змушені шукати альтернативу, щоб залишитися в бізнесі.

EDF вважає, що стратегія зменшення кількості пакування переважніше переробці. У США раковини були замінені: де це було можливо, паперовим пакуванням, включаючи шар тканини між папером і полістиролом. Заміна раковин проте, не була зустрінута бурхливими оплесками, природне не була рада полістиролова промисловість. У багатьох публікаціях було відзначено, що вплив на навколишнє середовище раковин нижче, чим у нового пакування з паперу, його не можна рециркулювати. McDonald's запропонував свої ідею мінімізації відходів у джерелі, а не спроби їх збирати рециркулювати.

Ціна.

Повинна переслідуватися мета: ціна екологічно нечистих товарів має бути вищою ніж у екологічно чистих продуктів. Для навколишнього середовища ціна може бути пов'язана з бажанням споживачів платити додаткову ціну за екологічні товари і послуги, такі як органічні продукти. У мікроекономіці це звучить таким чином: яку додаткову ціну готовий заплатити споживач за екологічно чистий продукт. З іншого боку, через низькі податки ціни

на екологічні товари, такі як очищений бензин, дешевше для стимулювання змін у купівельному поведінні.

Цікаво спостерігати масштаб, з яким очищений бензин, що дорожче виробляти, ніж еквівалентний йому октан неочищеного бензину, стає усе більш популярним через відносну дешевину, чи від того, що він більш екологічний. В минулі роки, коли він був доступний за високою ціною, на нього існував маленький попит; для стимулювання його споживання уряд увів диференційований податок на очищений і неочищений бензин.

У 1995 році Асоціація споживачів у Британії визначила, що один з чотирьох чоловіків відкладає покупку органічної продукції через високі ціни.

Місце.

Для екології особливо важливе обговорення шляхів споживачів дистриб'юторських каналів. Це пов'язано не тільки зі споживанням енергії, транспортними витратами і забрудненням, але також з місцевими проблемами перенаселеності, шумом і відходами.

Приклад: Телешоппінг.

За останні декади ідея шоппінгу, не виходячи з будинку, використовуючи інформацію і технології, була запропонована як потенційно важлива структурна зміна для різних видів промисловості. Яскравим прикладом є успіх Minitel у Франції і домашній шоппінг у США, що не тільки дозволяє деяким споживачам укласти вигідні угоди, але і надає нову форму розваги.

Вважається, що телешоппінг буде продовжувати розвиватися для більшого вибору продуктів і послуг і їхньої доставки. Телешоппінг привабливий можливістю доставки необхідних товарів. Успіх телешоппінгу буде залежати від кола товарів, їхньої якості, швидкості доставки і можливості повернення (при необхідності), легкості використання, витрат і надійності.

Промоушн.

Екологічні групи усвідомлюють силу інформації їхніх повідомлень громадськості. Наприклад, бажання купувати більш екологічно чисті машини приводить до значних змін товару.

Вважають, що виробник машин може бути "зеленим", залишаючись великим у розмірах. Наприклад, VAG група (Фольксваген і Ауді).

BMW - має екологічний імідж на ринку Британії плюс розроблені дизельні версії останніх трьох серій. Мерседес - найбільше "зелений" в області заводу і рециркуляції, але важко виправдати новий S- клас.

Промоушн "зелених товарів" залишається менш вдалим у таких ситуаціях:

- для дорогих товарів;
- для товарів, що не відповідають виконанню стандартів;
- товарів, без розвитку іміджу марки.

У Британії "Друзі Землі" щорічно проводять нагородження "Green Cop":

1989 - Nuclear Fuels нагороджені за рекламу парникового ефекту.

1990 - Eastern Electricity нагороджені за переконання населення у щонайбільшому використанні електричного опалення з метою запобігання глобального потепління.

1992 - Meyer International нагороджений за розробку положення про роль торгівлі лісоматеріалами в битві за порятунок світових лісів.

Екологічне маркування, що було вперше представлено Західній Німеччині в 1977 системою "Blue Angel", охоплювали близько 3500 продуктів, пов'язано було з екологічною прийнятністю для конкретної категорії товару. Це - ілюстрація орієнтованої на ринок екологічної політики що впливає на купівельне поведіння населення шляхом визначення подібних екологічних впливів різних товарів.

Екомаркіровані схеми зараз існують і в інших країнах: Норвегія, Швеція, США, Канада, Японія. Незважаючи на те, і більшість схем застосовуються в суспільному секторі, у СІХ дві схеми: "Green Cross" і "Green Seal" застосовуються й у приватному секторі.

У 1991 році ЄС запропонувало паневропейську екомаркіровану систему, названу "Еко-аудит", яка базуватиметься концепції життєвого циклу. Ця система буде добровільне але

вона повинна спонукувати менеджерів переглянути їхні бізнес-стратегії. Вона виключає продукти харчування, напої і фармацевтику .

Схема має дві основні цілі:

1. Надихнути виробників випускати продукти, що мають знижений вплив на навколишнє середовище при виробництві, розподілі, споживанні, використанні й руйнуванні.

2. Забезпечити споживачів кращою інформацією про екологічність товарів. Країни-учасники повинні установити національний підхід до схеми. ІКЕВ - британський комітет екомаркування проголосив як відповідальність:

- пропозицію груп товарів для включення в схему;
- брати участь у розвитку екологічних критеріїв товарів;
- приймати індивідуальні пропозиції* для маркування;
- просування схем.

Тільки при гарній інформованості споживачі можуть усвідомити екологічну важливість їхніх рішень про купівлю. Екомаркування призначена для комерційної підтримки дійсно екологічних товарів і послуг. Це звичайно тільки перший етап поліпшення екологічної поінформованості споживачів.

Приклад. Наше навколишнє середовище: споживча незалежність.

В світлі інформованості людей про екологічний вплив їхнього купівельної поведінки повинні з'являтися реальні можливості управління нашим навколишнім середовищем.

Дослідження Крейга Смітта етики купівельної поведінки пропонують ряд цікавих висновків. От 5 його основних відкриттів:

1. Усвідомлення етичної поведінки.
2. Споживчі бойкоти можуть бути як символічними так і ефективними.
3. Відповідні менеджмент-стратегії на бойкоти: ігнорування, боротьба, пояснення, виконання прохання.
4. Роль екологічних груп у маркетинговій стратегії - соціальний контроль бізнесу.
5. Споживча незалежність обмежена тільки інформацією і вибором.

Обробка даних.

"Гарна інформація - помічник вдалого й успішного маркетингу, і дійсно, з цієї точки зору маркетинговий менеджмент стає першою й основною діяльністю по обробці інформації".

(Christopher, McDonald і Wills, 1980). У контексті маркетингу важливо не тільки враховувати інформування потенційних споживачів про продукти і послуги через промоушн, але також зрозуміти вимоги ефективного трасування інформації про споживачів, продукти, послуги, ринки і конкурентів.

Основи рішень відображаються на типі необхідної інформації і, отже, на дизайні і специфіці комп'ютерних інформаційних систем. Дослідження показують, що тлумачення маркетингової інформації досить слабо удосконалене. Дійсно, гранично ясно, що інформаційні системи досить корисні і доречні для прийняття маркетингових рішень.

(Маркетингові) інформаційні системи повинні підтримувати не тільки прийняття рішень менеджером, але і взаємозв'язки зі споживачами, постачальниками і, по можливості, з конкурентами. При просуванні до "максі-маркетингу", стратегічна і тактична важливість бази даних споживача буде зростати. Для управління навколишнім середовищем це буде сприяти більш цілеспрямованому просуванню конкретних товарів і послуг, також як і ефективні просвітні просування (промоушн).

Аргумент, запропонований на початку цієї глави про те, що радикальні зміни в поведінці споживача важливі, якщо нам потрібно стійке майбутнє, повинний мати чіткий результат для маркетингової функції в майбутньому. Основною метою екологічного аспекту повинне бути реформування, а не реструктуризація. Основи стратегічного маркетингового планування в новому сторіччі будуть відрізнятися від "більш простого" екологічного бізнесу 60-80 років.

Маркетинг - важлива тактична і стратегічна функція всіх організацій. Для прогресу управління навколишнім середовищем необхідно переосмислити багато первинних понять маркетингу.

Обговорення в цій главі було сконцентровано навколо впливу зростаючої екологічної усвідомленості на маркетинг і основну проблему, що стоїть перед бізнесом, - це етика в

маркетингу. Переміщення маркетингу у бік екології життєво важлива річ. Стає неефективним просте створення екологічного іміджу. Правдоподібність дуже важлива, і вона також повинна бути стійкою і виправданою споживачами для довгострокової ефективності бізнесу.

Таким чином, інвайронменталізм повинний визначатися як основа бізнесу, а не як маркетингова схема. Body Shop - прекрасний приклад того, як треба впроваджувати політику на практиці. Body Shop згадується як "парадигма про те, як треба продавати", філософія збуту, що веде до маркетингу. Чому ця стратегія спрацювала? "Фортуна" від 13 січня 1992 відповідає так : вони не довіряли рекламі, вимагали більшої інформації про продукт і були лояльні до компаній, яких вважають відповідальними корпоративними громадянами. Маркетологи вважають, що вони представляють майбутнє і їхній бізнес буде просуватися до компаній, таких як Боді Шоп, що розвивають чесні взаємозв'язки і взаємостосунки.

Частина успіху маркетингу може асоціюватися із загальним зростанням наголосу на матеріальні цінності. Такий підхід може заподіяти шкоди навколишньому середовищу. Не так давно почалися спроби торгувати екологічно чистими товарами і, навіть, сприяти їх меншому споживанню. Не дивлячись на ріст змін купівельної поведінки щодо екології, масштаб і сталість будь-яких змін залишаються невідомими і під сумнівом. Самовдоволення може стати реальною небезпекою. Споживча незалежність і соціальна відповідальність мають бути пов'язані.

Екологічний маркетинг повинний поєднувати стратегічні взаємини. Короткострокові вигоди можуть виникати з косметичних екологічних дій. Але конкурентні переваги будуть тільки накопичуватися, якщо встановлена політика і дії, що йдуть поперед товару і послуги, вони покрийть усю діяльність організації.

Помилкова думка, що глибоке екологічне усвідомлення підірве традиційну роль маркетингової функції. Насправді, просування якості продуктів і послуг, включаючи ефективність, тривалість використання і міцність, повинні стати фундаментальними цілями маркетингу.

Індивідуальні споживачі сприйнятливі до характеристик будь-якого продукту чи послуги. Відповідно до концепції приросту товару Теодора Левітца, люди не просто купують товари і послуги, а купують чекання вигоди витрат. Витратами, наприклад, може бути закономірність витрат споживачів у зв'язку з турботою про навколишнє середовище.

Стає ясно, що споживча незалежність - це найважливіша сила і що екологічний¹ аспект буде ставати усе більш важливим при впливі на купівельну поведінку. Споживча самостійність залежно від її поширення на практиці надає чіткі можливості, якщо існує реальний інтерес до навколишнього середовища. Таким чином змісті кожна покупка чи відмова від покупки може розглядатися як голос за чи проти навколишнього середовища. Поки існує повна споживча незалежність (і гарна інформація), ринок не може запропонувати усі вибори і контролю. Протилежний аргумент бізнес-можливостей - ринки для екологічно чистих продуктів будуть зменшуватися чи зникати, що пояснюється зниженням попиту на фосфати і хлор-фтор карбонати в миючих засобах.

3. Концепції екологічного маркетингу

Загальновідомо, що компанії, які навіть заощаджують використовувані ресурси і виконують екологічні вимоги, не стають беззастережно безпечними для навколишнього середовища. Як правило, це пов'язано з відсутністю даних про довгостроковий вплив викидів у навколишнє середовище, а також з наявністю занадто ліберальних екологічних норм.

Екологічно безпечні виробничі процеси повинні цілком відповідати наступним вимогам:

- відсутність забруднюючих речовин;
- безвідходність виробництва;
- безпека для здоров'я робітників;
- низький рівень енергоспоживання;
- ефективність ресурсоспоживання.

Визнати раціональне використання навколишнього середовища одним з найважливіших пріоритетів підприємств і компаній, а також основних умов розвитку; розробити стратегію, програму і методи управління виробництвом з максимальним урахуванням навколишнього середовища - запорука системної діяльності з охорони навколишнього середовища.

Усякий відтворювальний процес містить у собі крім стадій виробництва і споживання ще розподіл і обмін.

Розглянемо даний процес з позиції великих систем, використовуючи для цього поняття зворотних зв'язків.

Зворотні зв'язки з'єднують входи і виходи підсистем і відіграють істотну роль у забезпеченні автономності функціонування підсистем. У відтворювальному циклі діють 4 блоки зворотних зв'язків, причому на ранні стадії відтворення впливають наступні. Цей вплив передається по каналах зворотних зв'язків, яких відбувається взаємодія команд, що прибувають з виходів. Наприклад, на виробничу стадію впливають через канал зворотного зв'язку як її власні результати (це використовується в теорії автоматичного регулювання), так і результати отримані на наступних стадіях - розподілу, обміну і споживання. На стадію розподілу впливають прямі сигнали, що надходять зі стадії обміну і споживання через їхні блоки зворотного зв'язку. Аналогічно здійснюються впливи на стадії обміну і споживання.

Моделювання поведінки такої системи в даний час практично неможливе, з огляду на багатофакторність процесів і явні у системі відтворювального циклу.

Однак, багаторічний досвід різних компаній і теоретичні дослідження дозволили фахівцям з маркетингу виявити закономірності впливу окремих стадій відтворювального циклу оди на одного. Дана взаємодія була визначена у вигляді задач, рішення яких необхідно для досягнення бажаних рівнів збуту на різних ринках.

Ці задачі, а також принципи і методи їхнього рішення є концепціями маркетингу. Існує 5 основних концепцій маркетингу

1. Концепція удосконалювання виробництва заснована і твердженні, що споживачі будуть купувати товари, які поширені і доступні за ціною. Отже, керівництво фірми повинне зосередити свої зусилля на удосконалюванні виробництва і системи розподілу. Така концепція байдужості до споживача може бути застосована лише в деяких випадках, наприклад, у виробництві стандартизованих товарів і сировинних продуктів, і яких як нафта, метали, сірники й ін.

2. Концепція удосконалювання товару припускає, що споживачі будуть купувати товари найвищої якості з найкращими експлуатаційними властивостями і характеристиками. Організація повинна зосередити свої зусилля на постійному удосконалюванні товару. Дана концепція є концепцією маркетингової короткозорості і випустить з уваги нестатку клієнтів (привабливість товару за рахунок дизайну, ціни, різних каналів розподілу). Во може бути використана у військово-промисловому комплексі

3. Концепція інтенсифікації комерційних зусиль укладається в тому, що споживачі не будуть купувати товари організації в достатній кількості, якщо вона не починає зусиль у сфері збуту і стимулювання. Негативним фактором цієї концепції є відсутність довгострокової перспективи.

4. Концепція маркетингу припускає сучасний підхід, заснований на визначенні нестатків і потреб цільових ринків і забезпеченні бажаної задоволеності більш ефективними, у порівнянні з конкурентами, способами. Суть даної концепції – робити те, що можна продати, а не продавати те, що вже зроблено.

5. Концепція соціально-етичного маркетингу заснована на встановленні нестатків, потреб, інтересів цільових ринків і забезпеченні бажаної задоволеності більш продуктивними, на від міну від конкурентів, способами, при збереженні і зміцненні благополуччя споживача і суспільства в цілому. Ця концепція виникла в зв'язку з погіршенням якості навколишнього середовища і дефіцитом природних ресурсів. Управління екологічним маркетингом засновано на принципах соціально-етичного маркетингу, що спрямований на діяльність, яка забезпечує існування людства і природи. Задачею екологічного маркетингу є максимальне підвищення якості життя, що складається з двох категорій: економічних і екологічно - соціальних.

ЕКОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

1. *Сутність поняття "екологічна інновація".*
2. *Механізм формування й ефективного використання інноваційних факторів.*
3. *Фінансування і стимулювання еколого-інноваційної діяльності.*

1. Сутність поняття "екологічна інновація"

Наука і практика нововведень мають великі можливості для поступової гармонізації виробничої діяльності людини і природного середовища в рамках єдиної еколого-економічної системи. Слід зазначити, що природоохоронна діяльність не є самостійною сферою діяльності чи галуззю народного господарства й полягає, насамперед, у впливі на компоненти навколишнього природного середовища з метою їхнього поліпшення для запобігання погіршення, що виникає унаслідок виробничої і господарської діяльності, а також з метою збереження і відновлення природного стану навколишнього середовища.

Таким чином, можна сформулювати визначення екологічних інновацій. Під екологічними інноваціями розуміють результат творчої діяльності, спрямованої на розробку, створення впровадження нововведень у виді нової продукції, технологічного методу, форми організації виробництва й ін., які б прямо чи побічно сприяли зниженню екодеструктивного впливу виробництва і споживання на навколишнє середовище і вирішували б екологічні проблеми.

Крім того, можна сформулювати на основі цього короткого визначення екологічних інновацій більш велике і чітке. Таким чином, під екологічними інноваціями будемо розуміти результат творчої діяльності, спрямованої на:

- розробку, створення і впровадження нових технологічних процесів і технологічних циклів розробки і погодженої розвитку усіх функціональних ланцюжків по видобутку ресурсів, їхній переробці, використанню відходів і відтворенню цих ресурсів;
- розробку і застосування ресурсозберігаючої техніки і технологій;
- розробку і впровадження маловідходних і безвідходних технологій, у тому числі енергозберігаючих;
- розробку технологій, що забезпечують комплексне використання сировини і природних ресурсів;
- розробку біотехнологій; наприклад, біотехнології очищення води від забруднюючих речовин і очищення стоків промислових і агропромислових підприємств, біотехнології очищення ґрунту й одержання препаратів для очищення від поллютантів різного походження (органічні, ксенобіотики), біотехнологічні методи екомоніторингу (біосенсори, біотести) і ін.;
- освоєння нових територій, а також розширення діючих з урахуванням екологічної безпеки населення і виробництва;
- розробку і випуск нових екологічно чистих продуктів і створення потужностей для їх виробництва;
- розробку варіантів застосування нових і поновлюваних джерел енергії;
- розробку матеріалів з новими властивостями, що знижують навантаження на навколишнє середовище в результаті їхнього використання, переробки й утилізації;
- упровадження нових організаційних форм, включаючи удосконалення організаційно-територіальної структури потенційно небезпечних виробництв із метою зниження їхньої екологічної небезпеки;
- формування нового мислення в розроблювачів нових технологій і продуктів з погляду екологізації виробничого устаткування шляхом впровадження екологічної освіти.

Екологічні інновації можна розглядати в трьох основних площинах, з точки зору підходів до визначення інновації: 1) об'єктному; 2) процесному; 3) процесно-інвестиційному.

Сутність об'єктного підходу укладається в тім, що як екологічна інновація виступає об'єкт - результат НТП: нова техніка, технологія і т.д.

У рамках процесного підходу виникає поняття еколого-інноваційного процесу. Під ним розуміється комплексний процес, що включає розробку, впровадження у виробництво, поширення і комерціалізацію, використання й утилізацію нових споживчих цінностей - товарів, техніки, технології, організаційних форм і т.ін. Основною його відмінністю від звичайного інноваційного процесу, на нашу думку, буде саме наявність етапу, переробки чи утилізації екологічної інновації. Таким чином, стадії еколого-інноваційного процесу наступні:

ФД-ПД-Пр-Б-ОС-ПВ-М-Зб-П,

де ФД - фундаментальне (теоретичне дослідження);

ПД - прикладне дослідження;

Пр - проектування;

Б - будівництво;

ОС - освоєння;

ПВ-промислове виробництво

М - маркетинг;

Зб - збут;

Еколого-інноваційна діяльність - це діяльність, спрямована на використання результатів наукових досліджень і розробок для розширення і відновлення номенклатури екологічно безпечної продукції, удосконалювання технологій її виготовлення, структурної перебудови народного господарства з метою вирішення екологічних проблем і зниження екологічної небезпеки виробництва і споживання.

Інновації, як відомо, найчастіше виступають у формі інноваційних проектів. Інноваційний проект охоплює весь цикл від виникнення ідеї нововведення до її практичної реалізації на ринку.

Інноваційні проекти - це переважно великі і складні проекти (програми) створення і впровадження технічних і інших нововведень інвестиційного характеру, здійснюваних спеціалізованими науковими організаціями, конструкторсько-технологічними чи освітніми центрами, інститутами ринкових реформ протягом тривалого часу (більш одного року) для конкретної фірми по її замовленню, а також на галузевому, регіональному і загальнодержавному рівнях управління економікою.

Отже, під еколого-інноваційними проектами розуміються великі інноваційні проекти (програми), які прямо чи побічно вирішують галузеві, регіональні, загальнодержавні і фірмові екологічні проблеми.

Особливістю еколого-інноваційних проектів у порівнянні зі звичайними інноваційними проектами є в більшості випадків їх невисока економічна ефективність, поряд з високою екологічною ефективністю.

Екологічні інновації можна класифікувати по ряду ознак.

У залежності від їхніх сфер реалізації екологічні інновації поділяють на:

- технічні - нові екологічно безпечні й екологічно чисті продукти, мало- і безвідхідні технології, енергозберігаючі технології й екологічно чисті джерела енергії, нові конструкційні матеріали, що характеризуються високою екологічною безпекою їхньої переробки й утилізації, екологічно безпечне устаткування;

- організаційні - нові методи і форми організації усіх видів діяльності підприємств (їхніх добровільних об'єднань), спрямовані на зниження екологічної небезпеки виробництва;

- соціальні - різні форми активізації творчої активності в напрямку екологізації виробництва і споживання, включаючи професійну підготовку і постійне підвищення кваліфікації персоналу на основі екологічної освіти, стимулювання його творчої діяльності в напрямку розробки екологічно безпечного устаткування і продукції, створення комфортних і екологічно безпечних умов життя.

Класифікація інновацій по ступені новизни - розподіл сукупності інновацій на однорідні за рівнем новизни групи з метою оцінки їхньої значимості - можлива в декількох напрямках.

По-перше, з погляду їхньої значимості в економічному розвитку, відповідно до класифікації, запропонованої Г.Меншем, інновації підрозділяють на базисні (абсолютна новизна), що поліпшують (відносна новизна) і псевдо інновації (умовна новизна, що

раціоналізуються). Базові інновації реалізують великі винаходи і стають основою формування нових поколінь і напрямків техніки і технологій.

Упровадження нового продукту визначається як базисна продуктова екологічна інновація, якщо мова йде про продукт, можлива область застосування якого, а також функціональні характеристики, властивості, конструктивні використані матеріали чи компоненти істотно відрізняють його від продуктів, що випускались раніше, і сприяють раціональному використанню ресурсів, знижують тиск на навколишнє середовище.

Такі інновації спрямовані на освоєння нових поколінь машин і матеріалів та засновані на принципово нових технологіях або на сполученні існуючих технологій у новому їхньому застосуванні. Прикладом базисних інновацій служать, наприклад, заміна двигуна внутрішнього згорання електричним двигуном на сонячних батареях.

Особливістю *базисних інновацій* є висока невизначеність екологічних наслідків при сучасному рівні розвитку науки і техніки. Екологічний ефект їхньої реалізації в одному напрямку може погасити негативний вплив в іншому. Базисні інновації протягом історії виникали рідко. Хоча на етапі прискорення темпів науково-технічного прогресу вони стали з'являтися частіше.

Поліпшуючі інновації звичайно реалізують дрібні і середні винаходи, що переважають на фазах поширення і стабільного розвитку науково-технічного циклу. Поліпшуючі інновації торкають вже існуючий продукт, якісні чи вартісні характеристики якого були помітно поліпшені за рахунок використання більш ефективних компонентів і матеріалів, частково зміни однієї чи ряду технічних підсистем (у випадку складного продукту). Ці інновації служать поширенню й удосконалюванню освоєних поколінь техніки, створенню нових моделей машин і матеріалів, поліпшенню характеристик вироблених товарів і технологій. Жодний з цих готових виробів не випускався раніше. Прикладом поліпшуючих інновацій може служити використання на АЕС замість реакторів на теплових нейтронах, що володіють низьким коефіцієнтом корисної дії (1,5-2 %) і з підвищеною витратою ядерного пального, більш перспективних реакторів на швидких нейтронах (у них ККД від використання урану складає вже 35-40 %), що підвищує умовні запаси урану в 50 - 60 разів. Крім того, реактори на швидких нейтронах здатні робити плутоній чи ізотоп U233, що також є ядерним паливом.

Псевдоінновації (модернізація) спрямовані на часткове поліпшення застарілих поколінь техніки і технологій, вони не сприяють раціональному використанню природних ресурсів, розвитку науково-технічного прогресу і лише частково запобігають забрудненню, що наноситься екологічно небезпечними технологіями виробництва і продуктами споживання. До цих інновацій можна віднести розробку і застосування удосконалень очисних споруджень, фільтрів на вже діючому устаткуванні й; діючому виробництві.

По-друге, по рангах новизни екологічні інновації можна розділити на: 1) світові (принципово нові з погляду світових зразків); 2) національні (державні - нові з погляду народного господарства); 3) регіональні; 4) галузеві; 5) виробничо-господарські.

За ступенем адаптованості до змін у технічному розвитку інновації можуть бути адаптованими (різним ступенем адаптованості, що виражається в схильності екологічних інновацій до власних змін відповідно до змін у сфері науково-технічних розробок) чи неадаптованими.

За сферами реалізації технічні екологічні інновації поділяються на:

- 1) продуктові, що включають у себе застосування нових матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих;
- 2) процесні, що включають освоєння нових технологій, нового способу виробництва і т.ін.

Розподіл екологічних інновацій за видами екодеструктивних процесів є трохи умовним, тому що в даний час вплив підприємств на природне середовище має комплексний характер, завдяки застосуванню в технологіях різних процесів: фізико-механічних, фізико-хімічних, хіміко-біологічних і т.ін. Тут можна лише судити про переважне запобігання визначеного екодеструктивного процесу.

За видами екодеструктивних процесів, що запобігають екологічним інноваціям:

- 1) порушення ландшафтів;

- 2) механічне забруднення;
- 3) біологічне забруднення;
- 4) хімічне забруднення;
- 5) фізичне забруднення (електромагнітне, радіоактивне, світлове, шумове і теплове).

За компонентами природного середовища, з якими зв'язана еколого-інноваційна діяльність:

- однокомпонентні (повітря, вода, ґрунт);
- багатокомпонентні (повітря-вода, вода-ґрунт і т.д.).

За результативністю вони можуть бути ефективними (тобто приносять ефект) і неефективними.

Еефективні інновації, як правило, не розглядаються, а ефективні можуть розглядатися з погляду масштабності одержання ефекту:

- комерційний ефект (тобто еколого-інноваційний проект приносить комерційний ефект навіть у масштабах фірми);

- народногосподарський ефект (ефективність проекту можлива лише в масштабі всього народного господарства (галузі, регіону) при об'ємному поширенні екологічних інновацій чи урахуванні ефектів, одержуваних тільки в діапазоні народного господарства. За видами ефекту, що вони приносять:

- економічний (економія чи запобігання втрат природних ресурсів, живої й упредметненої праці у всіх сферах - виробничій, невиробничій, особистого споживання);

- екологічний (зниження чи запобігання негативного впливу на навколишнє середовище і поліпшення його стану виявляється в зниженні обсягів забруднень, що надходять, збільшенні кількості і якості придатних до використання природних ресурсів і вимірюється в залежності від виду антропогенних порушень навколишнього середовища);

- соціальний (поліпшення умов життя, праці і відпочинку населення; зменшення захворюваності, збільшення тривалості життя, підвищення працездатності і т.ін.);

- науково-технічний (рівень і масштаб новизни, перспективність закладених в інновації принципів технології і технічного оснащення, відповідність сучасним технологічним вимогам в індустріально розвинених країнах);

- бюджетний (вплив еколого-інноваційного проекту на доходи (витрати) бюджету);

- інтегральний (сукупний ефект).

Існування і виділення екологічних інновацій обумовлено наступними обставинами:

- 1) вони дозволяють забезпечити економічне зростання із мінімальним збитком навколишньому середовищу і мініимальному додатковому витягу природних ресурсів, усупереч теорії нульового росту", використовуваної деякими західними економічними містами;

- 2) із приведених визначень випливає, що споконвічно інновації розглядалися лише на стадіях виробництва і використанню а залишалися без уваги питання, що виникають на стадії завершення експлуатації у вигляді утилізації, переробки і вторинного використання витрачених на них природних ресурсів з погляду збитку, що наноситься навколишньому середовищу.

- 3) застосовувані в даний час природоохоронні заходи в більшості випадків виявляються псевдоекологічними інновація-тому що спрямовані на часткове поліпшення застарілих полів техніки і технологій і звичайно не сприяють науково-технічному прогресу, а гальмують його.

2. Механізм формування й ефективного використання інноваційних факторів

Виділення серед інноваційних процесів еколого-інноваційних створює прецедент об'єднання екологічної, інноваційної й інвестиційної політики в розрізі екологізації виробництва і громадського життя.

За роки становлення незалежності суверенної України була значно удосконалена система екологічного законодавства. Так, у Конституції України закріплені найбільш важливі принципи і форми використання природних ресурсів, декларується ряд екологічних прав громадян, вимоги по охороні навколишнього середовища і забезпеченню екологічної безпеки в процесі реалізації функцій різних державно-правових структур розподілу влади.

Еколого-правове регулювання, що базується на нормах Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", передбачає мету, задачі, принципи і механізми забезпечення ефективного природокористування, охорони навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки в Україні, закріплює пакет екологічних прав громадян. Забезпечення цих прав громадян, їхніх об'єднань і законних екологічних інтересів держави, підприємств передбачається законодавчими і підзаконними актами, прийнятими в його розвиток: Законом України "Про екологічну експертизу" (1995); Земельним Кодексом (2001); Водяним Кодексом (1995); Лісовим Кодексом (1994); Кодексом України про надра (1994); законами України "Про тваринний світ" (1993); "Про охорону атмосферного повітря" (1992); "Про відходи" (1998) та ін.

Крім того, були ратифіковані Верховною Радою України міжнародні конвенції на рівні ООН, Європейського Союзу, двох- і багатобічні угоди з іншими країнами світу, що надають пріоритет міжнародним еколого-правовим нормам у процесі реалізації, сприяють гармонізації екологічного законодавства на принципах і прогресивних положеннях світового співтовариства.

У Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" одними з основних принципів охорони навколишнього середовища закладені:

"екологізація матеріального виробництва на основі комплексних рішень з питань охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення поновлюваних природних ресурсів, широке впровадження нових технологій"; а також "науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на основі з'єднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природних і технічних наук і прогнозування стану навколишнього середовища".

З метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності України по організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпеченню екологічної безпеки, раціональному використанню і відтворенню природних ресурсів на перспективу розробляються і приймаються державні республіканські, міждержавні, регіональні, місцеві й інші територіальні екологічні програми. В Україні проводяться систематичні комплексні наукові дослідження навколишнього природного середовища і приростах ресурсів з метою розробки наукових основ їхньої охорони раціонального використання, забезпечення екологічної безпеки. Координацію й узагальнення результатів цих досліджень здійснюють Академія наук України і Міністерство екології і Природних ресурсів України. Останнє здійснює комплексне Правління в області охорони навколишнього середовища і проведення єдиної науково-технічної політики з питань охорони навколишнього середовища і раціональному використанню природних ресурсів. У спеціалізованих підрозділах Академії наук виконуються, в основному, фундаментальні дослідження. Екологічні і технологічні розробки проводяться в галузевих науково-дослідних установах і вузах. З 233 тис. науково-технічних працівників близько 1/3 беруть участь у дослідженнях, пов'язаних із проблемами навколишнього середовища.

В екологічному законодавстві України закладені економічні заходи по забезпеченню охорони навколишнього природного середовища. Передбачається взаємозв'язок всієї управлінської, науково-технічної і господарської діяльності підприємств, установ і організацій по раціональному використанню природних ресурсів і ефективності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища на основі економічних важелів; визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; надання підприємствам, установам, організаціям і громадянам податкових, кредитних і інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій і нетрадиційних видів енергії, здійсненню інших ефективних заходів по охороні навколишнього середовища.

Одночасно в Україні йде процес законодавчого регулювання інвестиційної й інноваційної діяльності.

У 90-х рр. Верховною Радою і Кабінетом Міністрів України був прийнятий ряд законодавчих актів і нормативних документів, що утворили правову основу розвитку національної економіки України в період переходу до ринкових форм господарювання. У них

відзначалося, що прийняті заходи для прискорення науково-технічного прогресу (що виражається в прискоренні впровадження інновацій у виробництво) і збільшенню його внеску в зростання ефективності виробництва ще не принесли очікуваних результатів, а відставання від світового рівня в ряді ведучих областей техніки і технології практично не скорочується. Продовжують мати місце факти, коли навіть самі прогресивні технічні ідеї не знаходять практичної реалізації.

Зазначені законодавчі і нормативні документи передбачали вихід зі сформованого положення шляхом проведення цілеспрямованої науково-технічної політики, кардинальної структурної перебудови економіки України на основі сучасних технологій, пріоритетної підтримки фундаментальних досліджень, широкого використання економічних важелів стимулювання НТП і формування ринку науково-технічної продукції, підняття престижу науки і її ролей у суспільстві. Однак діючий нині господарський механізм не забезпечує необхідної сприйнятливості підприємств до науково-технічних досягнень, особливо стосовно до створення і широкого упровадження принципово нової техніки, технологій, матеріалів, конкурентноздатних на світовому ринку. Зовсім очевидно, що підняти економіку України на якісно новий рівень розвитку можна тільки на базі науково-технічного прогресу. У свою чергу темпи прискорення науково-технічного прогресу в значній мірі залежать від системи управління цим процесом. Тому одна з основних задач здійснення в Україні економічних реформ укладається в створенні механізму управління, що забезпечував би всім ланкам національної економіки максимальну сприйнятливість і життєву зацікавленість у розвитку науки, широкому використанні інновацій. Особливо це стосується екологічних інновацій, що найчастіше здатні приносити не швидкий прибуток, а народногосподарський ефект у довгостроковій перспективі. Для виконання зазначених задач необхідна розробка системи правового забезпечення як управління НТП і інноваційним процесом, так і якнайшвидшого розвитку ключових технологій, структурної перебудови промисловості, що базувалися б на нових технологіях і найбільше повно відповідали вимогам екологізації виробництва і запитам ринку.

3. Фінансування і стимулювання еколого-інноваційної діяльності

На сучасному етапі економічного розвитку успішне рішення проблем, пов'язаних з екологічними інноваціями, значною мірою залежить від форм і методів фінансування і кредитування розробки і реалізації еколого-інвестиційних проектів. Мова про функціонування фінансово-кредитного механізму, як складової частини господарського механізму.

В даний час досліджені як загальні проблеми фінансово-кредитного механізму, так і особливості його функціонування в галузях і сферах народного господарства .

Однак економічна ситуація, що змінюється у країні, вимагає удосконалення діючого фінансового механізму. Розвиток еколого-інноваційної діяльності як на рівні окремого підприємства, так і на рівні інтегрованих структур і держави в цілому припускає створення обґрунтованої системи фінансування. Тільки в цьому випадку можуть бути створені необхідні умови для нагромадження і маневру фінансовими коштами і можливість їхньої концентрації на ключових напрямках інноваційної політики.

В умовах регульованих ринкових відносин система фінансування еколого-інноваційної діяльності має свою специфіку і виступає як складений елемент інноваційної політики держави. Ця система покликана забезпечити рішення наступних найважливіших задач:

1) створення необхідних передумов для швидкого й ефективного впровадження екологобезпечних технічних новинок і екологічно чистої продукції у всіх ланках народногосподарського комплексу країни, забезпечення її структурно-технологічної перебудови; 2) збереження і розвиток стратегічного науково-технічного потенціалу для забезпечення стійкого розвитку; 3) створення необхідних матеріальних умов для збереження кадрового потенціалу науки і техніки, запобігання його витоку за рубіж; 4) створення необхідних умов для підприємств по накопиченню фінансових ресурсів і стимулювання необхідності їхнього спрямування на впровадження екологічних інновацій.

Елементами цієї системи, взаємодіючими з підприємствами й об'єднаннями, виступають:

- сукупність джерел надходження коштів;
- механізм акумуляції грошових надходжень і їхнього вкладення в еколого-інвестиційні проекти і цільові програми;
- механізм контролю за інвестиціями, включаючи систему зворотності й оцінки ефективності використання власного і позикового капіталів.

В умовах обмеженості матеріальних і фінансових ресурсів питання фінансування еколого-інноваційних процесів здобувають загальнодержавне значення.

В даний час використовуються наступні джерела і методи фінансування інноваційної діяльності. У частині НДОКР - це бюджетні асигнування (виділені на НДОКР безпосередньо, а направляються також у цільові бюджетні фонди, наприклад у Фонд фундаментальних досліджень); кошти цільових позабюджетних фондів (різних інвестиційних і інноваційних фондів, у тому числі і міжнародних), власні кошти науково-дослідних і проектних організацій, підприємств; кредити банків; кошти венчурних організацій; закордонні джерела; гранти. У частині впровадження нової техніки, освоєння виробництва нових товарів - це власні кошти підприємств (амортизаційні відрахування, частина прибутку, виторг від реалізації непотрібних підприємству основних фондів), кошти, що надходять від емісії цінних паперів (облігацій і акцій), кредити банків і інших організацій (включаючи лізинг), цільові фонди, іноземні джерела.

Для розробки і реалізації великих проектів доцільно застосувати проектне фінансування - об'єднання фінансових і інших ресурсів визначеної групи інвесторів для розробки проекту, налагодження випуску нових продуктів з поступовим відшкодування коштів і одержанням доходу при реалізації проекту. Проектне фінансування можна укрупнено охарактеризувати як фінансування інвестиційних проектів, при якому сам проект є способом обслуговування боргових зобов'язань.

Основною особливістю даного виду фінансування, на відміну від акціонерного чи державного, є облік чи управління ризиками, розподіл ризиків між учасниками проекту, оцінка витрат і доходів з обліком цього. В економічній літературі проектне фінансування ще називають фінансуванням з визначенням регресу (тобто вимога про відшкодування наданої в позику суми).

У зв'язку з цим прийнято розрізняти три форми проектного фінансування:

- фінансування з повним регресом на позичальника (ризик проекту в основному падають на позичальника, але "ціна" позики порівняно невисока, що дозволяє швидко дістати кошти. Ця форма застосовується для малоприбуткових і некомерційні проектів);
- фінансування без права регресу на позичальника (кредитор не має ніяких гарантій і приймає на себе всі ризики. Використовується для високо прибуткових інноваційних проектів);
- фінансування з обмеженим правом регресу (розподіл ризиків відбувається між всіма учасниками, при цьому ціна фінансування помірна. У даному випадку всі учасники проекту зацікавлені в його ефективній реалізації).

Але застосування проектного фінансування в сучасних умовах зв'язано зі значними труднощами, такими, як недостатню розвиненість внутрішніх джерел боргового фінансування, в сутність необхідних коштів для великомасштабних проект невідповідність між доходами і позиками усередині країні обслуговуванням позик у валюті, ризик розбіжності між вал тою, недостатня законодавча стабільність і інші.

Крім перерахованих вище джерел, до складу активів підприємств входять "нематеріальні активи". Установлений порядок їхньої амортизації дає можливість говорити про появу в підприємствах додаткового джерела фінансування НДОКР.

При фінансуванні прикладних досліджень залучаються кошти вже і з інших джерел: кошти підприємств, позабюджетних фондів, власні кошти наукових організацій, кошти замовників. В умовах зниження обсягу бюджетних надходжень перед науковими і науково-технічними організаціями стоїть задача самофінансування. Внутрішні джерела фінансування утворюються при реалізації інноваційної продукції, на яку є платоспроможний попит, продажу ліцензій і надлишкових активів організацій, здачі в оренду майна організації й ін., але обсяги цих фінансових ресурсів значно малі в порівнянні з величиною витрат на розробки. Тому необхідно

шукати додаткові джерела фінансування і застосовувати різні стимули для поліпшення фінансового забезпечення проведення досліджень і розробок. Крім прямого державного фінансування проектів і програм на основі державних дослідницьких контрактів, використання державних дотацій, пільгових кредитів, спільної участі в капіталі, застосовуються непрямі стимули у виді пільгового оподаткування і прискореної амортизації. В Україні починалися кроки по стимулюванню науково-дослідної діяльності, наприклад, пільгове оподаткування прибутку дослідницьких організацій, дослідницьких заводів, звільнення від оподаткування прибутку підприємств, отриманого при виконанні робіт з державних науково-технічних програм і ін. Сьогодні режим оподаткування посилений. Основними податковими пільгами для дослідницьких організацій залишилися наступні: звільнення від оподаткування на додану вартість вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, здійснюваних за рахунок держбюджету; звільнення від обкладання ГПВ операцій по імпортуванню науковими організаціями і вузами наукових приладів і устаткування для власних нестатків і пільгове оподаткування прибутку (у розмірі 50 % від діючої ставки) від продажу інноваційного продукту, заявленого при реєстрації в інноваційних центрах протягом перших трьох років після реєстрації; зарахування ГПВ операцій із продажу товарів (робіт, послуг.), зв'язаних з виконанням інвестиційних і інноваційних проектів по пріоритетних напрямках діяльності технологічних парків на спеціальні рахунки цих парків для фінансування наукової і науково-технічної діяльності.

Для стимулювання інноваційної активності в сфері НІОКР, особливо при розробці екологічних інновацій, поряд із програмним і проектним державним фінансуванням науково-дослідних робіт необхідно активно упроваджувати фінансування за рахунок коштів замовників еколого-інноваційної продукції. З цією метою необхідно стимулювати як замовників еколого-інноваційної продукції, так і самі науково-дослідні організації. Для вітчизняних замовників доцільно застосовувати інноваційний податковий кредит для стимулювання їхніх витрат на фінансування науково-дослідних робіт, проведених науково-дослідними організаціями і вузами, по розробці екологічних інновацій у межах від 2; до 100 % вартості робіт. А науково-дослідним організаціям і вузам, що проводять наукові дослідження, необхідно додаткове стимулювання у виді звільнення від податку на прибуток їхнього прибутку, отриманого від реалізації розробок екологічної спрямованості, звільнення від ГПВ вартості науково-дослідних робіт з розробки екологічних інновацій, незалежно від їхнього джерела фінансування, передбачити право підприємств на одержання безкоштовних (чи з пільговою оплатою) ліцензій на використання створених у наукових центрах екологічних інновацій, що у результаті їхнього використання приносять незначний комерційний, але забезпечують великий народногосподарський ефект.

Фінансування еколого-інноваційних заходів на підприємствах можуть здійснюватися, в основному, з наступних джерел:

1. Власні кошти підприємств:

- самофінансування з накопиченого нерозподіленого прибутку;
- самофінансування з накопиченого амортизаційного фонду і (чи) поточних амортизаційних відрахувань (сюди відноситься, як говорилося вище, й амортизація нематеріальних активів);
- використання резервного фонду для покриття тимчасово поточних збитків підприємства, зв'язаних зі складностями в реалізації еколого-інноваційних заходів;
- фінансування з власного капіталу підприємства, поміщеного в статутний фонд підприємства (при перевищенні їм діючої нормативу підтримки визначеної величини статутного капіталу);
- фінансування за рахунок сум, виплачуваних органами екологічного страхування у виді відшкодування за нанесений збиток.

2. Кредити:

- банківські кредити, у тому числі кредити міжнародних банків;
- кредити спеціалізованих екологічних банків;
- державні кредити;
- кошти, одержувані в результаті випуску і розміщення на фондових ринках і серед населення

екологічних облігацій підприємства, що випускаються спеціально;

- лізинг екологобезпечного устаткування.

3. Притягнуті кошти:

- притягнуті кошти акціонерів-засновників (пайовиків) і тих (у відкритих акціонерних товариствах), хто придбав акції попередніх додаткових емісій (випусків акцій);

- кошти приваблювані від розміщення на фондовому ринку нових випусків акцій, як привілейованих, так і звичайних;

- випуск і розміщення конвертованих один в одного акцій і облігацій.

4. Кошти інноваційних і екологічних бюджетних і позабюджетних фондів, надані як у формі безповоротної фінансової допомоги, так і у формі пільгових кредитів.

5. Кошти інвестиційних компаній, кошти сторонніх спеціалізованих інвесторів, місцевих органів влади, держави, зацікавлених осіб.

6. Закордонні джерела фінансування (іноземні інвестиції, міжнародні науково-технічні допомоги).

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА БІЗНЕС

- 1. Можливість і необхідність розвитку екологічного бізнесу*
- 2. Корпоративний екологічний менеджмент у 1990-х рр*
- 3. Корпоративне бачення управління - зрушення парадигми у бік етики екологічного менеджменту.*

За останні десятиріччя бізнес разом з законодавчими аспектами екологічного менеджменту у світовому масштабі здобули значного розвитку, В Україні ця галузь викликає значний інтерес останні 3-5 років. Ця глава являє собою огляд багатограних відносин, ділових і правових аспектів, які є наріжним каменем екологічного менеджменту. Бізнес спрямовує значну частину діяльності людини і може порушувати навколишнє природне середовище, або пропонувати шляхи до етики нового сталого розвитку. Закон забезпечує напрямок руху і правила арбітражу, без яких був би хаос і занепад. Етика і сталий розвиток як головні аспекти екологічного менеджменту повинні швидко еволюціонувати, щоб здолати такі труднощі, якими є глобалізація і транснаціональні проблеми.

1. Можливість і необхідність розвитку екологічного бізнесу

До кінця 17 століття на Карибах, в Мавританії і у багатьох інших місцях, торгівля цукром, лісом, іншими товарами, що здійснювалася Датською Східно-індійською Компанією і Британською Східно-індійською Компанією, ставали причиною вирулю лісів та ерозії ґрунту. До 1830 р. англійські романтики - соціалісти - захисники природи, такі як Вільям Морріс, а в Росії анархіст Петро Кропоткін, почали критикувати індустріалізацію за забруднення, деградацію і дешеві підробки витворів мистецтва природних дарів. Лле до 1960 рр. масових народних протестів практично не було. З цього часу люди у розвинених країнах підвищили життєвий рівень і вже отримували задоволення від достатньої кількості вільного часу і більш-менш вільного доступу до ЗМІ, щоб усвідомити важливість екологічних питань і почати їх вирішення. Нещасні випадки на кшталт катастрофи нафтового танкера "Торрі Каньйон" підняли рівень суспільної свідомості у США та Європі до середини 1970 р.

Екологічні НПО, групи захисту споживачів, а також популярні письменники залучили суспільний інтерес до них проблем. Нещасні випадки стимулювали екологічний контроль. До 1970 р американські НПО та групи юристів, які опікувалися екологічними питаннями, почали судову боротьбу проти тих, хто завдавав шкоди природі, виражаючи інтереси екологічного законодавства. У Європі і Новій Зеландії почали з'являтися "зелені політики. Дослідження і контакти між вченими підсилювалися після Міжнародного Геофізичного року (1957 р.), що призвело до підвищення свідомості у екологічних питаннях, до більш глибокого розуміння структури і функції Землі, розвитку міжнародних стандартів і обміну даними. США прийняли Акт про Національну Екологічну політику у 1970 р., у 1972 р. підготували і провели Конференцію з екології Людини у Стокгольмі і у 1973 р. створили екологічну програму ООН. Потік публікацій викликав турботу про навколишнє середовище і призвів до глобального усвідомлення необхідності переглянути практику та етику. Суспільство почало вимагати від розроблювачів враховувати екологічні стандарти і ефективно впроваджувати принцип попередження. Бізнес також був спонуканий законодавством, суспільною думкою і власним інтересом до захисту навколишнього середовища. Деякі компанії побачили можливості комерційного прибутку за допомогою екологічного менеджменту - створення "зеленого" іміджу і маркетингу екологічно чистих продуктів чи надання послуг. Активно формувалося усвідомлення того, що рішення в стилі «кінець труби» обходяться дорожче, створюючи негативну суспільну опінію, а екологічний менеджмент, натомість, може бути засобом скорочення витрат. Наведемо інші чинники, які викликали діловий інтерес до екологічного менеджменту:

- глобалізація (ЗМІ, фінанси і т.д стають глобальними);
- гласність (зросли вимоги громадськості щодо надання доступу до інформації);

- діяльність «зелених» бізнес-груп, особливо з 1992 р. (Конференція ООН з екології та розвитку);
- турбота профспілок і неурядових організацій про захист довкілля
- бажання компаній скоротити контроль регулюючих органів;
- наполегливість фондів, страхових та ліцензійних органів у питанні проведення оцінки впливу діяльності на довкілля і екоаудиту;
- політика етичного "зеленого" інвестування, прийнята деякими компаніями (у США, група впливових інвесторів послуговується низкою принципів екологічної політики ("Принципи Вальде"));
- споконвічне почуття відповідальності (деякі компанії були засновані людьми, які мають підвищене почуттям моральної відповідальності);
- прагнення запобігти судових позовів;
- створення з початку 70-х рр. XX ст. екологічних міністерств ЗІ зростаючими повноваженнями у багатьох країнах;
- формування органів, подібних до Інституту Екології, Менеджменту (Велика Британія);
- просування інтегрованих систем екологічного менеджменту і ділової хартії сталого розвитку (Міжнародна Торгівельна Палата, 1991);
- впровадження курсів екологічного менеджменту в економічних університетах;
- центр транснаціональних корпорацій ООН просуває ідею сталого розвитку.

2. Корпоративний екологічний менеджмент у 1990-х рр.

Бізнес взаємодіє з широким спектром структур (схема 15.1). Задоволення інвесторів і акціонерів сьогодні є рушійною силою: прийняття екологічного менеджменту викликає опіку до регіонального і глобального навколишнього середовища з боку більш широкого кола акціонерів, громадськості, спостерігачів, службовців, споживачів. Екологічний менеджмент повинен виконувати свої задачі у контексті практики роботи компаній (наприклад, він повинен сповільнювати графіки роботи. Цю практику можна змінити для того, щоб допомогти екологічному менеджменту. До задач бізнес-еколога входять:

- освіту службовців в екологічному плані,
- вдосконалення менеджменту відповідно до екологічного законодавства, законів і правил,
- добір фахівців і перевірка того, щоб задачі екологічного менеджменту, поставлені консультантами, виконувалися належним чином,
- забезпечення задовільного керування відходами,
- запобігання юридичних витрат, скорочення страхових внесків, оцінка ризику і безпеки,
- при необхідності виправлення минулих помилок.

Засоби масової інформації

Неурядові організації	КОМПАНІЯ	банки
Страховики		громадскість
Регулювальні органи		митні служби
Політики		споживачі службовці
Сусіди		конкуренти
Дослідники		підрядники
Місцеві влади		профспілки
Інвестори/акціонери		міжнародні організації
Службовці екологічних відділів		особливо зацікавлені
Зацікавлені групи		"владні" групи

Схема 1. Корпоративний екологічний менеджмент: його зв'язки.

Типовим визначенням ділового екологічного менеджменту могло б бути таке: зусилля по мінімізації негативного екологічного впливу продукції фірми протягом її життєвого

циклу. Перелік задач є надзвичайно широким, він включає роботу з такою великою кількістю людей чи органів поза компанією, що більш прийнятним терміном міг би стати "екологічний координатор".

Якщо бізнес не зміг сприйняти екологічний менеджмент серйозно, навряд чи він досягне великого прогресу, тому що» корпорації є домінуючими інститутами Землі - доходи багатьох корпорацій перевищують доходи більшості країн, то розвиваються, і деякі з них багатші, ніж деякі розвинені країни. У свою чергу уряди часто лобіюють інтереси національного бізнесу, багатонаціональних корпорацій чи транснаціональних корпорацій. Великий бізнес частіше має кращий доступ до інформації, ресурсів і навичок, ніж бідні країни, і може забезпечувати більш високий рівень стабільності щорічного планування, ніж деякі уряди.

За останні 10 років значно зріс потік книг з екологічного менеджменту і сталого розвитку бізнесу. Ця література може бути поділена за тематикою:

- озеленення бізнесу (часто секторальне, наприклад, менеджмент туризму і навколишнього середовища);
- екологічний менеджмент для сталого розвитку бізнесу;
- "зелений" корпоративний екологічний менеджмент;
- загальне керування якістю системи екологічного менеджменту;
- екоаудит;
- оцінка впливу, оцінка небезпеки і ризику;
- етика "зеленого" бізнесу;
- "зелений" маркетинг, оцінка життєвого циклу;
- переробка та утилізація відходів;
- здоров'я і безпека;
- екологічно безпечне інвестування і фінансування;
- екологічне законодавство і бізнес.

3. Корпоративне бачення управління - зрушення парадигми у бік етики екологічного менеджменту

З 1960-х різні мислителі, "босі економісти" і захисники навколишнього середовища обговорюють зростаючий "конс'юмеризм", тобто надмірне споживання, стимульоване за допомогою маркетингу.

Проблема полягає в тому, як люди (споживачі) і бізнес (постачальник споживачів) будуть здійснювати зрушення у бік більшої підтримки екологічних цілей? Гокен (1993 р.) у "Екології торгівлі" затверджував, що вільний ринковий капіталізм (економічне і соціальне кредо більшості країн світу) повинен швидко рухатися до відновлюваної економіки, заснованій на промисловій екології. Тільки бізнес, стверджував він, і ніякий інший людський Інститут, має владу для проведення подібних змін. Алієнбі і Річардс (1994 р.) також розглядали промислову екологію як засіб інтеграції турботи про навколишнє середовище і економічної діяльності. Незалежно від того, чи називається це фордизм, чи постмодернізм, чи постіндустріалізм, Гокента і інші наголошують, що економіка майбутнього повинна організовуватися на принципах, які слідує з вимог промислової екології. Ці постфордіанці впевнені, що мотив прибутку заміниться підходом, більш економічно чутливим. Деякі навіть припускають, то цінності екологічного менеджменту витісняють інтереси акціонерів і починається зрушення парадигми. Однак існує ризик того, то "озеленення" бізнесу є більш бажаним, ніж дійсним, простим прийняттям інструментів екологічного менеджменту з метою підвищення прибутку і поліпшення зв'язків з громадськістю.

Хоча може здатися, що сьогодні існує замало мотивів які спонукають до заохочення зрушення, до поліпшення екологічного менеджменту, все ж розпочато чимало зусиль до його просування. Одним з більш значних зрушень є публікацій в 1991 р. "Ділової Хартії сталого розвитку" Міжнародною Торгівельною Палатою на Всесвітній Промисловій конференції з екологічного менеджменту .

Ділова (Бізнес) Хартія сталого розвитку включає такі принципи екологічного менеджменту:

1. Пріоритет корпоративності - визнавати екологічний менеджмент одним з вищих корпоративних пріоритетів і ключовою детермінантою сталого розвитку. Формувати політику, програми і практику проведення операцій необхідно екологічно безпечним способом.

2. Інтегрований менеджмент. Інтегрувати цю політику, програму у практику, в кожен бізнес як необхідний елемент менеджменту у всіх його функціях.

3. Процес вдосконалення. Продовжувати вдосконалення корпоративної політики, програм і екологічної ефективності, приймаючи в розрахунок технічний розвиток, наукове розуміння, бажання споживачів і очікування співтовариства, з прийняттям правового регулювання як точки відліку і застосовувати ті ж самі критерії у міжнародному масштабі.

4. Навчання співробітників: сприяти освіті, навчанню і мотивації співробітників з метою проведення їх діяльності в екологічно відповідальному ключі.

5. Попередня оцінка: оцінювати екологічний вплив до початку нового виду діяльності, проекту і перед плануванням виробничих потужностей і територій.

6. Продукти і послуги: розробляти і надавати такі продукти і послуги, які не виливають на довкілля і є безпечними у своєму цільовому призначенні, ефективними у споживанні енергії та природних ресурсів і можуть бути перероблені, використані повторно або безпечно утилізовані.

7. Консультації споживачів. Консультувати і при необхідності сприяти освіті споживачів, дистриб'юторів і громадськості з питань безпечного використання наданої продукції: застосовувати подібні заходи і до надання послуг.

8. Виробничі потужності і виробництво: розробляти, проектувати та експлуатувати потужності і проводити діяльність, приймаючи до уваги: ефективне використання енергії і матеріалів, постійне використання поновлюваних ресурсів, мінімізацію негативного екологічного впливу відходів, безпечно і відповідально використання залишкових продуктів.

9. Дослідження: проводити або підтримувати дослідження з екологічного впливу сировинних матеріалів, процесів, викидів і відходів, пов'язаних з діяльністю підприємства; шля мінімізації будь-якого негативного впливу.

10. Попереджувальний підхід: модифікувати виробництво, маркетинг чи використання продуктів і послуг або проведення діяльності, сумісної з науковим і технічним розумінням з метою запобігання серйозної і незворотної екологічної деградації. Друга Світова промислова Конференція з екологічного менеджменту (1991 р., Роттердам) проголосила принцип попередження. Однією з проблем є чітке формулювання наявності екологічного ризику тими бізнесменами, хто висловлюється за розвиток якоїсь галузі господарства. Іншими словами, встановлення чи є цей ризик "передбачуваним" або "значним" і що саме криється під цими словами.

11. Підрядники і постачальники: сприяти прийняттю цих принципів підрядниками, які діють від імені підприємства. Вони (а також базове підприємство) мусять так вдосконалити свою професійну практику, щоб працювати у відповідності з наведе ними принципами і заохочувати їх найширше прийняття постачальниками.

12. Готовність до екстрених випадків: разом з суспільними інститутами розробляти там, де існує значна небезпека, плани готовності до екстрених випадків і плани надання термінових послуг у надзвичайних ситуаціях, особливо це стосується організацій, потенційно небезпечна діяльність яких може виразитися у шкідливому трансграничному впливі.

13. Перетворення технологій: здійснювати внесок у перетворення технологій на екологічно безпечні, відповідно змінюючи методи керування у промислових і суспільних секторах

14. Внесок у загальні зусилля: здійснювати внесок у розвиток суспільної політики і бізнесу, урядових і міжурядових програм та освітніх ініціатив, що сприяють підвищенню екологічної свідомості і захисту довкілля.

15. Відкритість до проблем. Підтримувати відкритий діалог зі службовцями і громадськістю, що беруть участь і реагують на проблеми потенційних небезпек впливу виробництва, продуктів, відходів чи послуг. Особливо, якщо це стосується загрози у

транснаціональному чи глобальному масштабі.

16. Відповідність і звітність; визначати екологічну продуктивність, проводити регулярний екологічний аудит і оцінку відповідності вимог компаній, юридичних вимог до наведених принципів; періодично надавати відповідну інформацію Раді Директорів, акціонерам, службовцям, органам влади і громадськості.

На завершення зазначимо, що Бізнес Хартія Сталого розвитку була створена представниками бізнесу у квітні 1991 р. за вимог Міжнародної Торгівельної Палати.

Практична частина Теми рефератів

- 1. Розширення використання вторинних ресурсів і екологічне відтворення.*
- 2. Екологічний бізнес в Україні*
- 3. "Озеленення" бізнесу як один з шляхів підчищення прибутку.*

Питання для самоконтролю

- 1. Наведіть приклади екологічного бізнесу.*
- 2. Які чинники викликають інтерес до екологічного менеджменту?*
- 3. Назвіть основні задачі бізнес-еколога.*
- 4. Назвіть літературні джерела, « яких висвітлюються питання з екологічного менеджменту і стійкого розвитку для бізнесу.*
- 5. Перерахуйте принципи екологічного менеджменту ("Ділова Хартія сталого розвитку")?*
- 6. Проаналізуйте принципи екологічного менеджменту.*

Практична робота 1

Тема Визначення, функції, інфраструктура і принципи екологічного менеджменту.

Мета: ознайомитися з основними функціями, інфраструктурою та принципами екологічного менеджменту.

Теоретичні відомості

Екологічний менеджмент - добровільна ініціативна і результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на реалізацію їх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності та екосправедливості.

В українській літературі (у тому числі, в перекладах документів ISO 14000) термін "екологічний менеджмент" замінює "управління якістю навколишнього середовища", а в деяких випадках - "екологічним управлінням". Разом з тим, для цих понять на основі аналізу існуючих нормативних документів, навчально-методичної літератури, практики діяльності можна виділити ряд істотних розходжень, обумовлених суб'єктами екологічного управління й екологічного менеджменту, мотивацією діяльності, роллю відповідальних осіб, відношенням до результатів діяльності (табл.2.1.).

Виходячи з найбільш істотних розходжень у поняттях "екологічне управління" і "екологічний менеджмент", можна запропонувати наступні визначення:

Екологічне управління - діяльність державних органів і економічних суб'єктів, головним чином спрямована на дотримання обов'язкових вимог природоохоронного законодавства, а також на розробку цілей, і реалізацію відповідних проектів і програм.

Екологічний менеджмент - ініціативна і результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності і екосправедливості. Основні цілі й відповідні критерії оцінки їх досягнення в екологічному менеджменті пов'язані з процесами постійного поліпшення. Послідовне щорічне поліпшення має досягатися в усіх екологічно значущих аспектах діяльності суб'єктів економіки, де це практично досяжне. Подібне поліпшення в цілому неможливо імітувати і фальсифікувати, що створює необхідну основу для оцінки екологічної заможності економічних суб'єктів. Так, ефективний екологічний менеджмент забезпечує підприємству кредит довіри у відносинах із усіма зацікавленими в його діяльності сторонами. У цьому міститься основна перевага екологічного менеджменту в порівнянні з традиційним формальним екологічним управлінням.

Цілі екологічного менеджменту.

- попередження і вирішення екологічних проблем;
- встановлення обмежень;
- створення і розвиток закладів, ефективно підтримуючих екологічні дослідження, моніторинг і менеджмент;
- попередження загроз і визначення можливостей;
- підтримка і, за можливістю, удосконалювання існуючих ресурсів;
- за можливістю підвищення "якості життя";
- визначення нових корисних технологій і політик.

Дослідження практичних проблем екологічного розвитку показує, що **конкретними функціями екологічного менеджменту** управління є управління:

- процесами використання відходів виробництва;
- соціодинамікою культури;
- процесами урбанізації;
- використанням природних ресурсів;
- запасами природних ресурсів;
- транспортом.

Інфраструктура екологічного менеджменту включає основні фактори, що визначають сприятливу обставину здійснення екологічного менеджменту. До них відносяться наступні:

- формування нового менталітету, у якому будуть переважати екологічні пріоритети і цінності;
- розвиток екологічного утворення в напрямку професіоналізації екологічного

менеджменту;

- моніторинг екологічних ситуацій;
- інформаційне і науково-методологічне забезпечення екологічного менеджменту;
- правове забезпечення екологічного менеджменту;
- розробка загальної стратегії екологічного розвитку країни.

Основними **принципами екологічного менеджменту**, що віддзеркалюють особливості його методології й організації, є:

- принцип опори на екологічну свідомість, економічне мотивування;
- принцип люб'язності та сучасності вирішення проблем екологічного розвитку;
- принцип відповідальності за екологічні наслідки всіх управлінських рішень;
- принцип інтеграції управління екологічними процесами;
- принцип послідовності (безперервності, поетапності) рішенням проблем екологічного розвитку.

Екологічний менеджмент тільки тоді буде успішним, коли опиратиметься на реальній стратегії екологічного розвитку, буде стратегічним менеджментом.

Питання для самоконтролю

1. Які умови зародження екологічного менеджменту?
2. Назвіть основні розходження в поняттях "екологічний менеджмент" і "екологічне управління".
3. Яка мотивація екологічного менеджменту?
4. Які основні цілі екологічного менеджменту?
5. Дайте визначення поняттю "механізм екологічного менеджменту".
6. Якими основними принципами керується екологічний менеджмент?
7. Що собою являє інфраструктура екологічного менеджменту?
8. Які функції екологічного менеджменту?
9. Перелічіть основні проблеми і можливості екологічного менеджменту.
10. За якими основними принципами здійснюється екологічний менеджмент в Україні?

Практична робота 2

Тема. Серія міжнародних стандартів системи екологічного менеджменту.

Мета: ознайомитися із британським стандартом в системі екологічного менеджменту BS 7750, схемою екологічного менеджменту EMAS.

Теоретичні відомості

У рамках розробки підходів до створення і зміцнення єдиного європейського ринку європейське співтовариство прагне створити тверду систему екологічного законодавства і контролю виконання його вимог. Одним з лідерів апробації нових ринкових інструментів екологічного менеджменту є Великобританія, де в 1990 році був ухвалений новий "Екологічний акт" (Environmental act), за яким у 1992 році пішов Стандарт в галузі систем екологічного менеджменту BS 7750 (Specification for Environmental Systems) підготовлений і випущений Британським інститутом стандартизації відповідно до запиту Британської Конфедерації Промисловості. Стандарт BS 7750 цілком вписується у вимоги стандарту якості BS 5750 (і ISO 9000). Стандарт не наказує і не визначає вимог до природоохоронної діяльності підприємства, але містить рекомендації, корисні для створення ефективної системи екологічного менеджменту, для розвитку ініціативного екологічного аудиту, що має позначитися на поліпшенні екологічних характеристик діяльності організації в цілому. На початковому етапі передбачалося, що британські підприємства на добровільній основі будуть приводити характеристики своєї діяльності у відповідність до принципів BS 7750. Пізніше до Великобританії приєдналися й інші держави, а сам стандарт, детально розроблений і супроводжуваний об'ємними навчальними посібниками, послужив основою для підготовки міжнародних документів.

Міжнародна стандартизація з'явилася в електротехнічній галузі: Міжнародна Електротехнічна Комісія (IEC) була створена в 1906 р. Початкові розробки з інших галузей

були покладені на Міжнародну Федерацію національної асоціації стандартизації (ISA), засновану в 1926 році. Акцент було зроблено в основному на механічну інженерію.

Нова організація ISO офіційно почала працювати з 23 лютого 1947 р., після того, як ISA припинила свою роботу в 1942 році через другу світову війну. ISO - це всесвітня федерація національних стандартів, до якої входять 140 країн.

ISO - неурядова організація і представляє розвиток стандартизації і пов'язаної з нею діяльністю у світі з погляду забезпечення міжнародного обміну товарами і послугами, прагне до розвитку співробітництва в сфері інтелектуальної, наукової, технологічної й економічної діяльності. Робота ISO відбивається в міжнародних угодах, що знаходять своє втілення в Міжнародних стандартах. ISO серії 9000 і 14000 - це найбільш відомі й успішні стандарти.

ISO серії 9000 стало міжнародним посиланням на вимоги до якості в бізнесі й ділових стосунках, а ISO серії 14000 має за мету допомогти організаціям розібратися з проблемами навколишнього середовища.

Система стандартів ISO 14000 орієнтована не на кількісні параметри (обсяг викидів, концентрації речовин і т.ін.) і не на технології (вимога використовувати чи не використовувати певні технології, "найкращу доступну технологію"). Основним предметом ISO 14000 є система екологічного менеджменту. Типові положення цих стандартів полягають у тому, що в організації мають бути введені і дотримуватися визначені процедури, підготовлені визначені документи, призначені відповідальні за галузі екологічно значущої діяльності. Основний документ серії - ISO 14001 - не містить ніяких "абсолютних" вимог до впливу організації на навколишнє середовище, за винятком того, що організація в спеціальному документі має оголосити про своє прагнення відповідати національним стандартам. Такий характер стандартів обумовлений, з одного боку, тим, що ISO 14000 як міжнародні стандарти не мають права утручатися в сферу дій національних нормативів. З іншого боку, попередником ISO є "організаційні" підходи до якості продукції (наприклад, концепція "усеосяжного менеджменту якості" - total quality management), згідно з якими ключем до досягнення якості є побудова належної організаційної структури і розподіл відповідальності за якість продукції і послуг.

Рішення про розробку ISO 14000 стало результатом Уругвайського раунду переговорів за Всесвітньою торговою угодою і зустрічі на вищому рівні з питань навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Стандарти ISO 14000 розроблялись Технічним комітетом 207 (ТК 207) Міжнародної Організації Стандартизації (ISO) з обліком уже міжнародних стандартів з систем менеджменту якості продукції (ISO 9000), які вже зарекомендували себе, відповідно до яких сертифіковано більш 70000 підприємств і компаній в усьому світі. Передбачається, що система стандартів буде забезпечувати зменшення несприятливих впливів на навколишнє середовище за трьома рівнями:

1. Організаційному - через поліпшення екологічного "поводження" корпорацій.
2. Національному - через створення істотного доповнення до національної нормативної бази і компонента державної екологічної політики.
3. Міжнародному - через поліпшення умов міжнародної торгівлі.

Документи, що входять у систему, можна умовно розділити на три основні групи:

1. принципи створення і використання систем екологічного менеджменту (EMC);
2. інструменти екологічного контролю й оцінки;
3. стандарти, зорієнтовані на продукцію.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні стадії розробки стандарту BS7750.
2. Якою метою було розроблено схему екологічного менеджменту й аудиту (EMAS) ?
3. Яких компонентів складається цикл системи екологічного менеджменту відповідно до вимог EMAS?
4. Чим відрізняється серія ISO 9000 від серії ISO 14000?
5. Назвіть основні стандарти серії ISO 14000.
6. Для яких цілей підприємству може знадобитися сертифікація впровадження EMS?
7. Назвіть основні аргументи для EMAS (позитивні, негативні).
8. Які основні аргументи для ISO 14001 (позитивні, негативні) ?

Практична робота 3

Тема. Вивчення основних етапів запровадження системи управління навколишнім середовищем (ISO 14001)

Мета: ознайомитися з основними розділами та структурою ISO 14001, особливостями впровадження і функціонування.

Теоретичні відомості

Ключовим поняттям серії ISO 14000 є поняття системи екологічного менеджменту в організації (підприємстві чи компанії). Тому центральним документом стандарту вважаються ISO 14001 - "Специфікації і посібник з використання систем екологічного менеджменту". На відміну від інших документів, усі його вимоги є "аудитованими" - передбачається, що відповідність чи невідповідність їм конкретної організації може бути встановлена з високим ступенем вірогідності. Саме відповідність стандарту ISO 14001 і є предметом формальної сертифікації.

Загальні вимоги

Організації необхідно створити систему управління навколишнім середовищем, вимоги до якої приведені у розділі 4, і забезпечити її функціонування.

Модель системи управління навколишнім середовищем (УНС) визначає взаємозв'язок пріоритетів у досягненні розумного екологічного управління в межах чинного природоохоронного законодавства України з постійним удосконалюванням заходів щодо зменшення впливу на нього.

Розглянемо структуру й особливості вимог, викладених в основному розділі стандарту ISO 14001. Для того, щоб відобразити прийнятну структуру документа, номери, назви розділів і витяги зі стандарту виділені курсивом.

Зобов'язання й екологічна політика

Вище керівництво повинне визначити екологічну політику і забезпечити, щоб вона:

- а) відповідає характеру, сфері і величині впливу на довкілля діяльності, продукції чи послуг організації;
- б) включала заходи щодо постійного удосконалювання і запобігання забруднення;
- в) містила зобов'язання по дотриманню вимог відповідного законодавства й інших вимог щодо навколишнього середовища, прийнятих організацією;
- г) передбачала наявність організаційної структури по визначенню і перегляду екологічних цілей і задач;
- д) була документально оформлена і відома всім працівникам, здійснювалася і мала ресурсну підтримку;
- є) була доведена до відома громадськості.

Менеджмент зобов'язання - ключ до успішної екологічної менеджмент-системи. Менеджмент визначає необхідні ресурси для впровадження ISO 14001 відповідного EMS. Менеджери, що залучаються, необхідні для стратегічного планування, встановлення напрямку й основи системи. При залученні менеджменту важливо тримати його стягуваним у статус програми. Це дозволяє підняти екологічні аспекти на більш високий рівень, покращити взаємозв'язок між різними рівнями організації. У цьому випадку розглядаються цілі і результати, визначаються напрямки, що вимагають критичних ресурсів і оцінки стану ресурсів.

Результати менеджменту зобов'язання можуть бути продемонстровані у вигляді екологічної доповіді як частини щомісячних операційних зборів. Цей захід інформує про екологічну політику організації весь ключовий персонал. Потрібно пам'ятати, що всі дії і функції, що мають екологічний ефект, повинні бути представлені на зборах. Зовнішні аудитори можуть легко переглянути сайт організації. Такий тип інформування широко використовується для стратегічного планування.

Політика має бути спрямована на запобігання забруднення і довгостроковий розвиток. Вона також припускає: навчання, запобігання нещасних випадків, оцінку впливу нового процесу, менеджмент сировини. Менеджмент визначає комплексність EMS.

Планування Екологічні аспекти

Організації слід розробити і підтримувати в робочому стані методичку (и) визначення екологічних аспектів своєї діяльності, продукції чи послуг, які вона може контролювати і регулювати з метою встановлення тих аспектів, що мають чи можуть мати значний вплив на довкілля. Організації необхідно забезпечити вираховування найбільш значних аспектів при визначенні її екологічних цілей. Організація повинна постійно поповнювати цю інформацію.

Впровадження і функціонування

Організаційна структура і відповідальність

Функції, відповідальність і повноваження повинні бути визначені, документально оформлені і доведені до посадових осіб з метою сприяння ефективному управлінню навколишнім середовищем.

Апарат управління має забезпечувати потреби в ресурсах для впровадження і функціонування системи управління довкіллям. Поняття "ресурси" включає людські ресурси, тобто кваліфікований персонал, технології і фінансові ресурси.

Вище керівництво організації повинне призначити свого спеціального представника, який би незалежно від інших обов'язків, виконував визначені функції, ніс відповідальність і мав повноваження для:

а) забезпечення розробки, впровадження і підтримки в робочому стані системи управління навколишнім середовищем відповідно до вимог чинного стандарту;

б) звітності перед вищим керівництвом про функціонування системи управління навколишнім середовищем, що створювало б основу для її аналізу, оцінювання й удосконалювання.

Підготовка, поінформованість і компетентність.

Організації слід визначити потреби в підготовці персоналу. Вона повинна вимагати, щоб весь персонал, чия робота може мати значний вплив на довкілля, одержав відповідну підготовку.

Вона повинна розробити і підтримувати в робочому стані методички ознайомлення її працівників або членів на усіх відповідних ієрархічних і функціональних рівнях з:

а) важливістю відповідності їхньої роботи екологічній політиці, методикам, а також іншим вимогам системи управління навколишнім середовищем;

б) впливом їхньої роботи (наявної чи потенційної) на стан довкілля, а також з вигодами від удосконалювання роботи персоналу;

в) їхніми функціями, обов'язками і відповідальністю щодо досягнення відповідності екологічній політиці і методикам, а також з іншими вимогами системи управління навколишнім середовищем, включаючи вимоги щодо готовності до аварійних ситуацій і реагування на них;

г) можливими наслідками відхилення від вимог спеціальних робочих методик.

Персонал, що виконує завдання, пов'язані із значним впливом на довкілля, має бути компетентним за рахунок відповідного навчання, підготовки і/чи практичних занять.

Зв'язки.

Відповідно до екологічних аспектів і вимог системи управління навколишнім середовищем організації необхідно розробити і підтримувати в робочому стані методички з:

а) забезпечення зв'язку і координації внутрішніх взаємодій між різними ієрархічними і функціональними рівнями організації;

б) реєстрації отриманих повідомлень і запитів від зовнішніх зацікавлених сторін і надання відповідних відповідей на них.

Організація повинна відносити процеси підтримки зовнішніх зв'язків до своїх істотних екологічних аспектів.

Документація системи управління навколишнім середовищем. Організації слід створити і підтримувати в робочому стані (на паперових, електронних чи інших носіях) необхідну документацію й інформацію, призначену для:

- регламентації найбільш істотних елементів системи управління навколишнім середовищем і їхніми взаємодіями;
- забезпечення управління відповідною документацією.

Управління документацією.

Організації слід розробити і підтримувати в робочому сталі методики управління всіма документами, передбаченими чинним стандартом, щоб забезпечити:

- а) встановлення їхнього місцезнаходження;
- б) їхню періодичну перевірку, аналіз, перегляд (при необхідності), підтвердження їхньої достатності уповноваженими особами;
- в) наявність видань відповідних документів на всіх ділянках, де проводяться роботи, необхідні для ефективного функціонування системи управління навколишнім середовищем;
- г) оперативне скасування документів, що втратили актуальність, вилучення їх із усіх місць тиражування і використання чи попередження іншим чином їхнього непередбаченого використання;
- д) належну ідентифікацію скасованих документів, що зберігаються з юридичних причин чи для інформації.

Документація повинна легко читатися, бути датованою (із вказівкою дати перегляду), легко ідентифікуватися, зберігатися належним чином протягом установленого терміну. Повинні бути розроблені і підтримуватися в робочому стані методики, а також визначені обов'язки персоналу по розробці і модифікації різних типів документів.

Підготовка, поінформованість і компетентність.

Вивчення стандартів ISO 14001 повинно бути адресоване внутрішнім аудиторам і персоналу, робота якого зв'язана з екологічним здоров'ям і безпекою, а також тим працівникам, чії дії і відповідальність прямо впливають на екологічну ситуацію. Навчання може проходити у вигляді щомісячних зборів, неформальних дискусій працівників. Можуть бути розроблені більш детальні курси для ключового операційного персоналу і менеджерів. Тип і складність навчання залежить від оцінки потреб.

Інформація про аудит за стандартами ISO має бути відображена на сайті підприємства. Це всі повинно бути доступно зовнішньому аудитору і представлене на сайті.

Навчальні програми мають бути добре задокументовані. Опис курсу повинен містити план курсу, цілі, учасників і тип документації. Ця документація може включати, наприклад: тести учасників (як міру - 80%). Важливо запам'ятати, що стандарт вимагає не простого навчання, а і компетенцію.

Питання для самоконтролю.

1. *Який вигляд має модель системи управління навколишнім середовищем?*
2. *Дайте визначення поняття "довгостроковий розвиток".*
3. *Назвіть основні принципи екологічної політики підприємства.*
4. *У чому полягає відмінність ISO14000 від EMAS?*
5. *Які підприємства в Україні сертифіковані за ISO 14001?*

Практична робота 4

Тема. Формування поняття і значення екологічного аудиту як інструменту менеджменту. Аналіз спеціальних сфер його застосування.

Мета. Ознайомитися із особливостями формування екологічного аудиту та його значення у впровадженні менеджменту.

Теоретичні відомості

Для України поняття "екологічний аудит" є новим, тоді як у розвинених державах світу воно відоме вже упродовж 20-30 років. З початку 70-х років компанії країн Західної Європи і Північної Америки притягуються до юридичної відповідальності за заподіяну ними шкоду навколишньому середовищу. Пов'язані з цим значні фінансові (екологічні) збитки примусили їх зайнятися оцінюванням відповідності своєї діяльності нормам екологічного законодавства. За деякими ознаками таке оцінювання формально відповідало фінансовому аудиту, тому дістало назву *екологічного аудиту*.

До середини 80-х років екологічний аудит сформувався як функція або напрямок внутрішнього (корпоративного) управління для посилення контролю за діяльністю підприємств. Цей напрямок, або функція, загального управління (екологічний аудит) був прийнятий і введений Міжнародною торговою палатою і включав також оцінку відповідності стратегії діяльності компанії (корпорації) нормам екологічного законодавства.

Незважаючи на значний досвід еколого-аудиторської діяльності, офіційне визначення має тільки аудит в галузі охорони навколишнього природного середовища. Мається на увазі визначення екологічного аудиту в українському ДСТУ ISO 14010—97: *"Документально оформлений систематичний процес перевірки, який включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів аудиту для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім середовищем та інформації з цих питань критеріям аудиту, а також який включає передачу результатів перевірки замовникові"*. Цей стандарт допускає участь аудитора в коригувальних діях замовника через надання рекомендацій, що витікають з висновків аудиторського звіту за домовленістю із замовником.

На практиці еколого-аудиторська діяльність може бути набагато ширше за стандартне визначення, залежно від намірів замовника щодо використання екоаудиту.

Рада Європейського Союзу ввела таке визначення екологічного аудиту: *це засіб управління, який надає систематичну, періодичну, об'єктивну й документовану оцінку системи управління та процесів, встановлених для охорони навколишнього середовища з метою:*

підвищення ефективності і полегшення контролю практики, що впливає на навколишнє середовище;

оцінки узгодженості діяльності компаній з екологічною політикою.

Характерними особливостями екоаудиту є його незалежність, конфіденційність, об'єктивність, системність, компетентність, ліцензійність та відповідність цілям, які визначаються замовником при укладанні договору на проведення екоаудиту. Всі ці особливості стандартизуються як на міжнародному (ISO 14000), так і на державному (ДСТУ ISO 14000-97) рівнях.

У міжнародній практиці дедалі частіше *еколого-аудиторська діяльність спрямовується на надання допомоги владі у вишукуванні додаткових засобів для вивчення ризиків і забезпечення безпеки праці в промисловості, прискореного впровадження модернізованих засобів запобігання ризикам.*

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що екоаудит на сучасному етапі реформування економіки України, за великим рахунком, є одним з **наїефективніших інструментів підвищення якості життя як окремої людини, так і суспільства в цілому, переходу від екологічно небезпечної до екологічно безпечної економіки, захисту конституційних прав людини на екологічно безпечне життя.**

Україна прагне до вступу у Європейський Союз, тому повинна довести право на це адекватними зобов'язаннями і діями. Передусім це стосується запровадження європейських стандартів виробництва, охорони природи, мислення, життя. Екологічний аудит і є один з таких європейських і міжнародних стандартів забезпечення прав людини на безпечне життя. Отже, **запроваджуючи екологічний аудит, Україна не тільки декларує своє право на входження в європейську цивілізацію, а й підтверджує свої наміри практичними діями.**

Питання для самоконтролю

1. *Яка історія виникнення екологічного аудиту?*
2. *Яке значення має екоаудит для України в цілому, окремої галузі, для підприємства, регіону, людини?*
3. *Яке місце екоаудиту в державній системі екологічного управління, контролю?*
4. *Які ви знаєте особливості екологічного аудиту?*
5. *Яке офіційне визначення екоаудиту прийнято в Україні?*

Практична робота 5

Тема. Рівні запровадження екологічного аудиту.

Мета. Розглянути основні рівні запровадження та сфери застосування екологічного аудиту.

Теоретичні відомості

Екологічне аудитування може бути запроваджене на таких рівнях:

— *державні центральні і місцеві структури управління;*

- галузі;
- території (регіони);
- корпорації і компанії;
- підприємства.

Особливість української практики запровадження екологічного аудиту полягає в розвитку процесу "зверху донизу" на відміну від світової практики "знизу доверху". Тобто, в Україні запровадження екологічного аудиту ініційоване Урядом України (Мінекології) за міжнародної підтримки. Це зумовлено багатьма чинниками і насамперед занадто повільними темпами реформування економіки та формування ринкових відносин. Стримування реформ в Україні зумовлене також недосконалим чинним законодавством, а стосовно екологічного аудиту — і повною відсутністю законодавчо-нормативної бази. Ситуація загалом характеризується відставанням законодавчої і нормативно-правової бази від практичного запровадження ринкових методів та інструментів господарювання. Відіграла свою консервативну роль також психологічна та професійна невідповідність управлінського персоналу. Виникла проблемна ситуація, яка характеризується суперечностями між бажанням і вмінням, між вмінням та умовами для їх прикладання. Є бажання залучати інвестиції для розвитку виробництва відповідно до ринкових умов, проте немає вміння створювати привабливі ринкові умови, а якщо навіть є таке вміння, то немає необхідних законодавчих та нормативних гарантій.

Останнім часом законодавча й виконавча влада України зробила досить значні кроки в розвитку законодавчо-нормативних засад запровадження екологічного аудиту як виду діяльності з переважно підприємницькою спрямованістю, а саме:

- екологічний аудит визнано в Україні одним з пріоритетних напрямків державної політики в галузі охорони довкілля, використання ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. У відповідній Постанові Верховної Ради України впровадження екологічного аудиту віднесено до національного рівня управління. Визначено завдання щодо розробки Положення про екологічний аудит, внесення змін до чинного природоохоронного законодавства про впровадження екологічного аудиту на галузевому рівні;
- Держстандартом України затверджено і введено в дію як офіційне видання збірник стандартів ДСТУ ISO 14001—97, 14004—97 (Системи управління навколишнім середовищем) і ДСТУ ISO 14010—97, 14011—97, 14012—97 (Настанови щодо здійснення екологічного аудиту) відповідно до міжнародних стандартів ISO серії 14000;
- екологічний аудит включено до переліку пріоритетних заходів Концепції сталого розвитку України. Національної програми екологічного оздоровлення басейну р. Дніпро, інші державні екологічні програми.

У принципі вжиті державою правові заходи створюють легітимні умови для здійснення екологічного аудиту в Україні. Це підтверджується Законом України "Про аудиторську діяльність". Однак відсутність закону прямої дії створює організаційно-правові проблеми.

Виходячи з чинного природоохоронного законодавства, зазначимо відмітні особливості екологічного аудиту порівняно з іншими організаційно-правовими інструментами (екологічна експертиза, екологічне інспектування, оцінювання впливу на навколишнє середовище, паспортизація відходів). Екологічна експертиза, екологічне інспектування, паспортизація відходів, оцінювання впливу на навколишнє середовище (ОВНС) — це насамперед обов'язкові функції державного екологічного управління, або управління в галузі навколишнього природного середовища, тоді як екологічний аудит — це ринковий управлінський інструмент, який можна застосовувати як в обов'язковому порядку, так і добровільно.

Основними завданнями екологічного аудиту як правового організаційно-управлінського інструменту є не тільки оцінювання відповідності роботи підприємства вимогам екологічної безпеки, захисту в разі надзвичайних ситуацій, а й формування інформації (рекомендацій), що дає змогу особі, яка приймає рішення з урахуванням висновків аудиторської групи (зверніть увагу — не експерта, не інспектора, а групи

різноірофільнихсер-тнфікованих за спеціальною програмою фахівців) відповіді на такі запитання:

- чи можливий негативний вплив діяльності підприємства, що аудитується, на навколишнє природне середовище і населення (якою мірою підприємство є джерелом забруднення і небезпеки);
- чи забезпечена захищеність населення і території (включно природні та виробничо-господарські об'єкти, об'єкти соціальної інфраструктури) від загрози з боку підприємства (чи іншого об'єкта) як джерела техногенної небезпеки;
- чи можливий вплив на підприємство, що аудитується, забруднювальних оточуючих природних об'єктів (наскільки близько до підприємства розташовані забруднені природні об'єкти або інші джерела забруднення і якою мірою вони є для нього джерелом екологічної небезпеки);
- чи забезпечена захищеність підприємства від загрози з боку забруднених природних об'єктів (чи забезпечена екологічна безпека підприємства, що аудитується);
- чи адекватна ціна (вартість) нерухомого майна, інвестицій ступеневі екологічного ризику (чи враховані в ціні продукції, розмірах інвестицій реальні екологічні витрати).

Відповіді на перелічені запитання (а їх перелік може бути розширеним) дадуть змогу власникові, інвесторові, акціонерам, громадськості об'єктивно й неупереджено оцінити не тільки реальний стан безпеки підприємства, населення території, але й інвестиційну привабливість власності (підприємства, нерухомого майна, землі).

Питання для самоконтролю

1. Екологічний аудит у системі управління природоохоронною діяльністю
2. Рівні запровадження екологічного аудиту
3. Законодавчо-нормативні засади
4. Відмітні особливості екологічного аудиту
5. Забезпечення еколого-економічної безпеки підприємств
6. Сфери застосування екоаудиту